

Les conferències arqueològiques de Pelegrí Casades (5)

Prehistòria de Catalunya (1905)

**[Archaeological Lectures by Pelegrí Casades (5)
Prehistory of Catalonia (1905)]**

JORDI VIDAL
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum: Amb aquest article continuem la publicació del llarg cicle de conferències arqueològiques que Pelegrí Casades i Gramatxes va pronunciar al Centre Excursionista de Catalunya a partir de 1905. En aquesta ocasió presentem el manuscrit de la conferència que va dictar el 18 de novembre de 1905 sobre prehistòria de Catalunya.

Paraules clau: Paleolític, Neolític, monuments megalítics, muralles ciclòpies

Abstract: With this article, we continue the publication of the extensive series of archaeological lectures delivered by Pelegrí Casades i Gramatxes at the Centre Excursionista de Catalunya, beginning in 1905. On this occasion, we present the manuscript of the lecture he gave on November 18, 1905, on the prehistory of Catalonia.

Keywords: Paleolithic, Neolithic, megalithic monuments, cyclopean walls

1. Introducció

En aquest article presentem el manuscrit de Pelegrí Casades corresponent a la conferència que dictà el 18 de novembre de 1905 al Centre Excursionista de Catalunya (CEC).¹ Es tracta de la quarta xerrada del cicle “Conversas sobre arqueologia pera ús dels excursionistas”, i la tercera dedicada a l'àmbit de la prehistòria. El manuscrit presenta alguns problemes que comentarem tot seguit i que fan referència a qüestions com el títol exacte de la conferència, la numeració

¹ Caixa 943. Fons del Centre Excursionista de Catalunya. Arxiu Nacional de Catalunya.

de les quartilles, la dificultat per determinar quines pàgines va llegir el 1905 i quines va llegir en una conferència posterior dictada al CEC el 1930, etc.

Segons la coberta del plec que conté el text de la conferència (Fig. 1), el títol de la xerrada va ser “Protohistoria de Catalunya y de les Balears”. En canvi, segons les notícies de premsa de l'època (Annex) el títol fou “Pre-historia de Catalunya y de les Balears”. En aquest sentit, però, la discrepància en el títol crec que és poc significativa i s'explica pel fet que Casades utilitzava els dos termes (prehistòria i protohistòria) de manera poc consistent, malgrat que en una conferència anterior va mirar d'aclarir aquesta qüestió.² Al final de la introducció tornarem a analitzar el títol, però aquest cop en relació amb l'àmbit geogràfic que abastava de la conferència (“Catalunya” o “Catalunya i Balears”).

Pel que fa a l'extensió de la conferència, el plec conté un total de cent quinze pàgines de text, que transcrivim íntegrament en l'apartat 2. Es tracta, doncs, d'una de les conferències més llargues dictada per Casades al CEC. Tanmateix, l'autor no va llegir totes aquelles quartilles durant la sessió del 18 de novembre de 1905. Així, cal assenyalar l'existència d'un total de dotze pàgines que Casades va descriure com a “cuartelletes repetidas”. Es tracta d'unes pàgines que l'autor segurament no va arribar a llegir, ja que aborden qüestions que ja apareixen descrites al llarg del text principal. Alhora, hi ha un segon grup de cinc quartilles redactades en època posterior. Són una addició que, probablement, correspon a una conferència que Casades dictà el 13 de febrer de 1930 al CEC. Aquesta altra conferència portava per títol “Idea de la prehistoria a Catalunya”, i formava part d'un curs intítulat “Història de l'Art, de l'antiguitat fins a l'època bizantina”.³ En aquella segona conferència, ben segur que Casades també va reaprofitar part del material que va escriure el 1905. Això explica la reescriptura d'alguns passatges, l'addició de noves dades i comentaris i la nova numeració d'algunes quartilles.

Pel que fa a l'estructura de la conferència i al seu contingut, cal assenyalar que Casades la va dividir en quatre grans blocs o apartats (introducció, paleolític, neolític i resum), que ell mateix es va encarregar d'assenyalar amb anotacions al marge de les quartilles. A continuació repassem el contingut de cadascun d'aquests quatre apartats.

1. Introducció (*Catalunya – Ibèria*, p. 1-5): La idea principal d'aquest primer bloc era la denúncia del poc interès que fins aleshores havia generat l'estudi de la prehistòria a Catalunya, un estudi que s'havia fet de manera puntual i aïllada, per part de persones situades al marge de les institucions acadèmiques (p. 1). Tanmateix, en una nota al peu de la pàgina 6, datada el 1937, Casades

² Vegeu Jordi Vidal, “Les conferències arqueològiques de Pelegrí Casades (3). Prehistòria universal (1905)”, *Historiae* 20 (2023), p. 73 i s.

³ *La Publicitat* 12/02/1930, p. 6; *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 418 (1930), p. 56.

assenyalava que aquella denúncia que feia l'any 1905 havia quedat obsoleta. En aquest sentit, ara reivindicava la tasca arqueològica duta a terme per l'Institut d'Estudis Catalans i per l'excursionisme científic, alhora que destacava explícitament la importància de la figura de Pere Bosch Gimpera.⁴ Sobre aquesta qüestió, però, cal fer dues remarques. La primera és que només va esmentar Bosch Gimpera, sense fer cap menció de les aportacions cabdals fetes per deixebles seus com Lluís Pericot o Josep de Calassanç Serra Ràfols.⁵ La segona remarca fa referència al fet que, mentre que aquí valorava positivament la tasca de Bosch Gimpera, a les seves memòries el criticava durament, acusant-lo, entre d'altres, de ser un “farsant pseudosabi”.⁶ Aquest canvi de criteri tan sorprenent no es basava en cap consideració acadèmica, sinó que cal emmarcarlo en el context de la fi de la Guerra Civil. Durant els tres anys de conflicte, Casades va experimentar un viratge ideològic radical, que va desembocar en una aversió extrema envers el catalanisme polític i els seus principals representants (incloent-hi Bosch Gimpera), als que considerava com a responsables últims de la guerra. Així doncs, és aquesta circumstància la que explica l'estirabot contra Bosch Gimpera que va escriure a les seves memòries.

Val a dir també que en aquest primer apartat, Casades no va fer cap referència a un dels treballs teòrics sobre prehistòria més importants publicats a Catalunya durant el darrer terç del segle XIX. Ens estem referint a *La prehistoria* de Joaquim Rubió i Ors, que havia estat professor seu a la Universitat de Barcelona.⁷ Aquesta ommissió, però, no era fruit del desconeixement, sinó del fet que Rubió mai no va fer treball de camp, que és allò que volia destacar Casades en aquest apartat.

⁴ Casades coneixia bé l'obra *Etnologia de la Península Ibèrica* de Bosch, a la que va dedicar una ressenya (Pelegrí Casades, “Prehistòria ibèrica”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 453 (1933), 71-80.), així com tot un plec de notes (Caixa 947, Fons del Centre Excursionista de Catalunya, Arxiu Nacional de Catalunya. Vegeu Jordi Vidal, “Una obra á la alemana, escrita en catalá”. *L'Etnologia de la Península Ibèrica* de Bosch Gimpera, segons Pelegrí Casades”, [en preparació]).

⁵ No va fer cap referència a obres com: Lluís Pericot, *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*, Barcelona, 1925, o Josep de C. Serra Ràfols, *El poblament prehistòric de Catalunya*, Barcelona, 1930.

⁶ Jordi Vidal (ed.), *Pelegrí Casades. Memòries d'un home que no arribà enlloc*, Bellaterra, 2023, p. 258.

⁷ Joaquim Rubió i Ors, *La prehistoria. Breves observaciones sobre la cronología y sus descubrimientos*, Barcelona, 1884. En general, sobre l'origen dels estudis prehistòrics a Catalunya vegeu, entre d'altres, Artur Cebrià, Ignacio Muro i Eduard Riu, “La arqueología y la prehistoria en el siglo XIX: actitudes y conflictos científico-sociales en la Cataluña de la Restauración”, a Javier Arce i Ricardo Olmos (ed.), *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España (siglos XVIII-XX)*, Madrid, 1991, 79-84 i Francisco Gracia, *La construcción de una identidad nacional. Arqueología, patrimonio y nacionalismo en Cataluña (1850-1939)*, Barcelona, 2018, p. 37 i s.

2. Paleolític (*Primeres troballes*, p. 7-17). Casades situava l'inici de la recerca prehistòrica catalana a la Vall de Ribes gràcies als treballs duts a terme per Mn. Pau Parassols i Pi i Josep Maria Pellicer i Pagès (a qui es referia de manera errònia com a Josep Maria Pagès). Més endavant, però, reconeixia a Pere Alsius i Torrents com l'investigador català més destacat en l'àmbit de la prehistòria gràcies als seus treballs a Serinyà, i el feia responsable d'haver escrit "la primera plana de la Arqueologia nacional" (p. 16). De fet, uns anys més tard, el mateix Bosch Gimpera qualificà Alsius com un dels pares fundadors de la "prehistòria catalana".⁸ El gruix d'aquest apartat (p. 9-17) Casades el dedicà a presentar les característiques geològiques i les troballes arqueològiques que Alsius va fer a la Bora Gran d'en Carreras, una cova prehistòrica del final del Paleolític Superior (època magdaleniana). Segons Casades, les troballes d'Alsius tenien una importància cabdal, no només des del punt de vista arqueològic, sinó també pel que fa a la història de la nació catalana. Així, a la fi d'aquest apartat, afirmava de manera solemne i essencialista que Alsius havia trobat a la Bora Gran d'en Carreras les evidències més antigues de l'existència d'un "poble autònom, independent, lliure que plantava las primeras fitas de nostra nacionalitat é inaugurava la nostra història primitiva" (p. 16-17).

3. Neolític (*Era neolítica o de la pedra polida*, p. 18-92). Aquest fou sens dubte, l'apartat més extens de la conferència. En bona part, això s'explica pel fet que Casades incloïa aquí totes les restes arqueològiques catalanes posteriors al Paleolític i anteriors a la romanització.

Una de les seccions més extenses dins d'aquest bloc fou la dedicada a l'estudi dels monuments megalítics, un tema pel qual Casades sentia una predilecció especial. De fet, al llarg de la conferència va arribar a proposar la creació d'un "Corpus megalitòrum Cathaloniae" (p. 33), com a tasca prioritària que havien d'assumir els prehistoriadors catalans a partir d'aquells moments. Casades introduïa la qüestió a partir de dades extretes d'un article de Francesc Carreras i Candi, que no citava de manera específica (p. 24-25).⁹ Tot seguit se centrà en els treballs de Pere Alsius en jaciments com la Cova d'en Daina i la Cova dels Encantats, entre d'altres, a partir de la informació publicada pel mateix autor en la seva monografia sobre Serinyà¹⁰ (p. 26-32bis). Més endavant, inicià una nova secció basada en els estudis de Lluís Marià Vidal sobre els monuments megalítics de Lleida i Girona (p. 32bis-43). Aprofità aquesta part per declarar la seva admiració per la tasca de Vidal, a qui situava al costat

⁸ Pere Bosch Gimpera, *Prehistòria catalana*, Barcelona, 1919, p. 6 i s.

⁹ Francesc Carreras i Candi, "Dólmenes en Piñana y Vilasar", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* 10 (1904), 88-94.

¹⁰ Pere Alsius, *Serinyà. Reseña histórica de este pueblo desde la más remota antigüedad hasta nuestros días*, Girona, 1895.

d'Alsium com a pare fundador de l'arqueologia prehistòrica catalana (p. 32bis). Malauradament, Casades no cità en cap moment quins estudis de Vidal va fer servir per escriure aquesta secció.¹¹ Tot seguit, i durant quatre pàgines (p. 44-47), continuà el seu catàleg o corpus de dòlmens, a partir dels treballs d'autors com Josep Pella i Forgas¹² i Agustí Casas.¹³ La secció següent la dedicà a l'estudi dels menhirs (p. 48-55). Allà, a banda de repassar els possibles significats d'aquells monuments i la seva presència en el folklore català, confegia un llistat a partir dels exemples citats per Alsium, Vidal, Martorell i Peña, Maurice Gourdon i Joan Avilés.¹⁴ Alhora, va dedicar un espai especial a la descripció de "La pedra dreta" de Prats de Lluçanès, un menhir estudiat per ell mateix uns anys abans (p. 52).¹⁵ La secció següent (p. 55-57) posava fi a l'espai dedicat als monuments megalítics i presentava els treballs de Francesc Viñas al Puig de les Ànimes (o Puig de la Malavella, que és el nom que utilitzava Casades).¹⁶ Amb aquesta secció, Casades trencava la cronologia de l'apartat i s'endinsava de nou en el Paleolític Superior, període al qual feia referència el nivell d'ocupació del Puig de les Ànimes comentat en aquest punt de la conferència. Tot seguit, dedicà una secció més extensa a les coves neolítiques (p. 58-64), on va presentar els treballs de Vidal a la Cova del Tabac (Camarasa), alhora que esmentà de passada altres jaciments, com la Cova de l'Aigua (Ribagorça) i la Cova Negra del Tragó de Noguera (Os de Balaguer), també estudiades per Vidal.¹⁷

¹¹ Probablement, es basà en Lluís Marià Vidal, *Más monumentos megalíticos en Cataluña. Memoria leída en la sesión celebrada por la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona el día 30 de junio de 1893*, Barcelona, 1894.

¹² Josep Pella i Forgas, *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*, Barcelona, 1883. En aquest cas, i a diferència del que solia fer, Casades cità explícitament l'obra (p. 44).

¹³ Agustí Casas, "Un monument megalítich", *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* 36 (1894), 1-6.

¹⁴ En cap moment va especificar cap treball concret d'aquests autors. Tanmateix, a banda de les obres d'Alsium i Vidal que ja hem esmentat, és possible que fes servir les referències següents: Francesc Martorell i Peña, *Apuntes arqueológicos*, Barcelona, 1879; Maurice Gourdon, *A travers l'Aran*, París, 1884 i Joan Avilés, *El Pallars, Arán y Andorra: recuerdos e impresiones del viaje*, S.L., 1893.

¹⁵ Pelegrí Casades i Gramatxes, *Lo Lluçanés*, Barcelona, 1897, p. 156. Aquesta és l'única referència a Casades que Bosch Gimpera va incloure a la seva *Prehistòria catalana* (p. 126, n. 9).

¹⁶ Sobre les excavacions de Francesc Viñas al Puig de les Ànimes vegeu José Remesal, Antonio Aguilera i Lluís Pons, *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Cataluña. Catálogo e índices*, Madrid, 2000, p. 83, amb bibliografia; i Francisco Gracia, *La construcción de una identidad nacional. Arqueología, patrimonio y nacionalismo en Cataluña (1850-1939)*, Barcelona, 2018, p. 47, també amb bibliografia.

¹⁷ Lluís Marià Vidal, "Les coves prehistòriques de la provincia de Lleyda", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 13 (1894), 81-108.

Les quatre quartilles següents contenien un resum de les excavacions de mossèn Joan Segura i Valls a la necròpoli de Les Piles (Santa Coloma de Queralt) (p. 65-68). Casades aprofitava l'avinentsa per lamentar que les excavacions de Segura no haguessin tingut continuïtat, car estava convençut de l'existència en aquell lloc d'una "necrópolis primitiva importantíssima" (p. 68). Tot i que cità expressament la figura de Segura, Casades no especificà d'on provenien les seves dades sobre aquelles excavacions. En aquest sentit, és fàcil suposar que va fer servir un breu article de Segura publicat al *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*,¹⁸ un butlletí que Casades va dirigir poc temps després.¹⁹

Encara més espai va dedicar a les excavacions de Ferran de Sagarra i de Siscar al poblat ibèric de Puig Castellar (p. 69-76). Sagarra excavà al jaciment entre 1902 i 1908, tot i que, òbviament, Casades només va fer referència als treballs duts a terme fins al 1905, l'any en què dictà aquesta conferència. De fet, Sagarra va publicar aquell mateix any l'únic article que va escriure sobre les seves excavacions al Puig Castellar,²⁰ i que, ben segur, és el que va fer servir Casades a la conferència, tot i que no el cità. En la secció dedicada al jaciment, Casades va repassar les principals troballes de Sagarra al Puig Castellar. Com era de preveure, es va concentrar sobretot en dues de les descobertes més famoses del jaciment: el crani enclavat a la muralla (p. 70-71) i una inscripció ibèrica sobre plom, estudiada de forma preliminar per l'epigrafista alemany Emil Hübner (p. 75-76).

Casades va concedir una importància anàloga als treballs de Juan Rubio de la Serna a la necròpoli ibèrica de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar) (p. 77-82). De bon començament, deixava clar que no es tractava d'un jaciment prehistòric. Tanmateix, justificava el fet de dedicar-li uns quants minuts de la conferència perquè, segons deia, en aquella sessió també s'havia d'ocupar dels testimonis materials que inauguraven "l llibre històric de nostra pàtria" (p. 77). Malgrat tot, i de forma del tot incongruent amb aquella afirmació primera, Casades renuncià a analitzar en profunditat algunes de les troballes de Rubio de la Serna, perquè pertanyien a un "poble, no primitiu, sino en estat de perfecta

¹⁸ Joan Segura i Valls, "Trovalla d'enterraments proto-històrics", *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* 21 (1892), 325-327. Vegeu també Joan Vilanova i Piera, "Necrópolis prehistòrica de Piles (Tarragona)", *Boletín de la Real Academia de la Historia* 23 (1893), 105-108 i José Remesal, Antonio Aguilera i Lluís Pons, *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Cataluña. Catálogo e índices*, Madrid, 2000, p. 91.

¹⁹ Jordi Vidal, *Pelegri Casades. Memòries d'un home que no arribà enlloc*, Bellaterra, 2023, p. 164.

²⁰ Ferran de Sagarra, "Descobriments arqueològics de Puig-Castellar, terme de Santa Coloma de Gramanet", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 3 (1905), 88-91, 160-165 i 233-237. En general, sobre les excavacions de Sagarra al Puig Castellar vegeu Jordi Vidal, "La tasca arqueològica de Ferran de Sagarra i de Siscar", *Revista d'Arqueologia de Ponent* 26 (2016), 97-109.

cultura”, per la qual cosa, deia, “no devém inclouirlos en aquesta conversa, destinada á la Prehistoria ó Protohistoria de la nostra terra” (p. 82). En qualsevol cas, entre els fets que més va destacar, cal fer referència a l’entusiasme amb què celebrava la gran quantitat d’armes trobades, car oferien una font d’informació privilegiada per tal de conèixer les formes de fer a la guerra pròpies del món ibèric (p. 80 i s.). A banda, en aquesta ocasió, i a diferència del que succeeix en la resta de la conferència, Casades sí que va citar específicament el treball de Rubio de la Serna que havia fet servir per documentar-se sobre les excavacions de Cabrera.²¹

L’última secció d’aquest tercer bloc estava dedicada a l’estudi de les muralles ciclòpies ibèriques a partir dels exemples de Tarragona, Girona, Mur i Olèrdola (p. 83-92). Tot demostrant la seva visió sovint romàntica, naïf, imperialista, evolucionista i difusionista de la història, Casades interpretà el reaprofitament de les muralles ibèriques per part dels romans com una demostració de respecte i admiració per part d’aquests cap a “los recorts antichs” i els monuments “que mes estimavan los pobles sotsmesos”. Segons ell, els romans, gràcies a la seva “superior cultura”, sempre respectaren “las bárbres construccions indígenas”, tret que “una necessitat imperiosa” no els obligués a destruir-les (p. 86). Casades acabava aquesta secció amb una altra afirmació sorprenent, exagerada i injustificada. Així, segons ell, Olèrdola era un jaciment arqueològic fins ara negligit injustament pels estudiosos catalans, incapaços d’entendre la seva importància arqueològica, que considerava equiparable a la de la Troia descoberta per Schliemann (p. 92). En qualsevol cas, també convé notar que Casades no va dubtar a l’hora d’atribuir correctament un origen ibèric a aquestes muralles, sense fer-se ressò de teories estrambòtiques que parlaven d’un presumpte origen egipci²² o, fins i tot, hitita²³ de muralles com les de Tarragona.

4. Resum / Conclusions (p. 1-8). Aquest apartat final té una numeració diferent, que substituïa una numeració anterior corregida per Casades (p. ~~114~~ ~~121~~). En aquestes quartilles finals, es limità a confegir una mena d’etnologia de la prehistòria catalana, basada enterament en els plantejaments de l’erudit andalús Manuel Rodríguez de Berlanga,²⁴ bon amic seu i col·laborador habitual

²¹ Juan Rubio de la Serna, “Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta en Cabrera de Mataró (Barcelona) en 1881”, *Memorias de la Real Academia de la Historia* 11 (1888): 669-789.

²² Bonaventura Hernández, *Resúmen historico-critico de la ciudad de Tarragona desde su fundación hasta la época romana, con una explicación de los fragmentos del sepulcro egipcio descubierto en marzo de 1850*, Tarragona, 1855, p. 29 i s.

²³ Guillem J. de Guillén-García, *Les héthéens ont-ils colonisé la Catalogne? Acropole cyclopéenne de Tarragone*, Friburg, 1899.

²⁴ Manuel Rodríguez de Berlanga, *Los bronceos de Bonanza, Lascuta y Aljustrel*, Málaga, 1881.

de la *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* dirigida per Casades.²⁵

En qualsevol cas, aquest final de la conferència resulta sorprenent per un fet molt concret al que ja ens referíem a l'inici d'aquesta introducció. Tant el títol del treball, com els resums de premsa publicats, afirmaven que la conferència incloïa un apartat dedicat a la prehistòria de les Balears. Tanmateix, com hem vist fins aquí, les quartilles 1-92 i 1-8 tracten exclusivament sobre la prehistòria de Catalunya. De fet, només trobem referències a la cultura talaiòtica en la quartilla final (p. 8) i en algunes quartilles addicionals del final del plec (p. 92bis-B). Aquestes darreres, però, són quartilles molt posteriors a la conferència de 1905, ja que es basen en l'*Etnologia de la Península Ibèrica* de Bosch Gimpera, publicada el 1932. En aquest sentit, crec que la hipòtesi més raonable per explicar la contradicció entre el contingut de les quartilles de la conferència (prehistòria de Catalunya) i el títol i els resums de premsa (prehistòria de Catalunya i Balears) és considerar que Casades en un primer moment tenia previst parlar de la prehistòria conjunta de Catalunya i Balears. Tanmateix, la llargada extraordinària de la part dedicada a Catalunya (més de noranta quartilles, quan en la resta de conferències difícilment superarà les setanta), l'obligà en l'últim moment a centrar-se únicament en Catalunya, sense poder impedir que a la premsa es publicués el seu pla inicial. Una altra possibilitat és que no s'hagin conservat les quartilles que anirien de la p. 93 a la 113 i que, molt probablement, estarien dedicades a la prehistòria balear. Tanmateix, això voldria dir que Casades va llegir un total de cent vint-i-una quartilles durant la sessió del 18 de novembre de 1905, el doble del que acostumava a fer, cosa que sembla poc probable.

En qualsevol cas, i més enllà d'aquestes qüestions de detall, el cert és que la conferència de Casades té un valor historiogràfic evident. El text ens ofereix una finestra privilegiada per conèixer l'estat de la recerca prehistòrica i la seva divulgació a la Catalunya de principis del segle XX, una dècada abans que l'arribada de Bosch Gimpera al Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans i a la Universitat de Barcelona capgirés de dalt a baix el panorama de l'arqueologia catalana.

2. Transcripció de la conferència del 18 de novembre de 1905

[1]²⁶ 4ª Conversa

Proto- y prehistòria de Catalunya y las de las Balears

²⁵ Jordi Vidal, *Pelegrí Casades. Memòries d'un home que no arribà enlloc*, Bellaterra, 2023, p. 166.

²⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Catalunya Ibèria".

Pocas regions de la Península ~~pot~~ poden presentar un número tan considerable de monografías históricas, prescindint de las Crónicas dels sigles mitjos y 'ls Anals ~~dels XVII tres ultims sigles coneixement~~ de las darreras centúrias, com nostra Catalunya. Totas las comarcas, totas las poblacions importants, cómptan ab analistas que han esbrinat, acuradament, els passat, enaltint las glórias locals. Ab tot; ~~los~~ als estudis prehistòrichs y protohistòrichs no ~~han tingut tanta~~ se'ls hi ha donat tanta importancia com se mereixen. Avuy no es possible escriure la història d'un poble, que no 's coménsi per sos orígens, perque relativament á nostra pátria, sos anals ~~no comensan~~ tenen principi molt mes enllá de la fundació ~~dels Comtats~~ dels Comtats de Barcelona, d'Urgell, d'Ausona, d'Ampúrias, etc., en la aubada de la Reconquesta. Suposárho, equivaldria á dir que nostre territori ^{[2]27} fou un ~~empriu~~ desert, y ~~sense~~ durant la antiguetat, y á disposició del primer-venint que volgués apoderáren, com á res vere nullius; y, com á tal, prenéntla y deixántla, ara uns pobles, ara uns altres, sense arrelárshi ningú, ni posárhi estada perdurable cap ~~pob~~ mena de gents. Res mes equivocac. ; ~~no obstant malgrat semblar que aixís fou, si sols s'escriu nostra història, com fins á temps moderns s'es vingut fent. Obriu las~~ Obriu qualsevulla d'aqueixos llibres, desgraciadíssims, que la ensenyansa oficial pósa en mans dels noys de las Escólas, y veuréu cóm los pseudomestres, ab la fatuitat que dona la semi-ciencia y la erudició barata, de segona ó tercera má, fan passar per nostre terror molts noms de pobles antichs, tal com ~~pás~~sa fa l'aygua, ~~d'~~ en un torrent en dia de forta avinguda á tomballons, sorollosament, ~~eridanera~~, sense deixar mes rástre que la destrucció y la ruina; sense que la profitosa sahó, amarant y ~~tampint~~ ^{[3]28} la terra, li fassa llevar los esplets que son la vida, la riquesa y la alegria dels pobles.

Es cert, que ~~en~~ per lo territori de nostres amors, hi han passat ~~los pob~~ los pobles ~~mes~~ que mes planas ocupan en lo gran llibre de la Historia; mes, tots ells hi deixáren solch fondíssim; y la llevor de civilisació que hi plantáren, florí y graná, ~~esp~~ arrelántse, ~~arrelántse~~, fundament, fins al cor mateix de la terra y creixent potentíssima y ~~uf~~ plena d'ufana, que malgrat la forsa anorreadora de las centúrias; la má pesanta de las invasions y dominacions forasteras, las guerras y malvestats de tota lley, no s'es abatuda la gran brancada que 'ns aixoplugá, rebrotant sempre, ~~jerdas y~~ gemadas las fullas que la ~~hermosa y~~ hermoséjan y donánt, sense may desdir, fruits assahonats y riquíssims.

Tota la prehistòria, la protohistòria, y ~~'ls anals~~ ^{[4]29} las tradicions y llegendas, y 'ls anals escrits confirman que nostre territori fou una altra oficina gentium, terror de antiqüíssima cultura, camp abonat pera la civilisació, estátge apropiat

²⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Catalunya – Iberia".

²⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Catalunya – Iberia".

²⁹ Nota en el marge de la quartilla: "Catalunya – Iberia".

pera la gent feynera; disposada á la adaptació de tot avens. ~~Y que lo que vos dich, no son paráulas buydas que las exigencias de una ma retórica casolana ho us ho demostrará me fa consignar, ho anireu vejent á mida que en aquestas conversas m'ajudeu á explanar l'extens quadro que 'ns som proposat descriure.~~

~~Encara que aquesta conversa vos será pesada, per lo llarga y cansonera, ting no m'ho tingueu en retret, estimats companys, la cosa s'ho porta, y, tingáu en compte que no tot lo que he espigolat pel camp de la proto-história de Catalunya y n'he fet aquest feix, es tota la cullita que s'en podria tréure. Vos n'he feta una garba mal ^[5]³⁰ lligada, ja que ni trassa, ni temps he tingut pera altra cosa.~~

Los estudís de la pre y pro-história [sic] de la nostra terra tenen, relativament, poch temps y s'han fet quasi sense cap sistema, ni plan científich. La major part de las trovasas son degudas á la casualitat, y si algú ha esmersat temps y diners en aquestas disciplinas de la Arqueología, ho ha fet sense que apenas ningú se n'hági adonat, tenint ~~lo~~ el valor de tot lo que es individual y aillat, fet depressa, y deixat estar á la primaría dels treballs, per manca d'alicients en qui s'ha dedicat á tan laudables tascas, y per sobras de quéfers, pro pane lucrando. De tots ~~aqueixos~~ los caps solts de la madeixa ne volgut fer un capdell, per si algú ^[6]³¹ se sent ab prou abnegació ~~fera~~ pera aprofitarne 'l fil y ab éll lligar los mes vells recorts de la primitiva civilisació dels pobles que vinguéren á fer estada en nostra terra, ab los testimonís històrichs, ~~y de~~ de tots ~~vosaltres~~ los quins estimém á Catalunya, prou coneguts ~~nos son~~ tenim.³²

~~Dit aixó, comensém.~~

[7]³³ Primeras trovasas. 44

Las Valls de Ribas foren un dels primers punts explorats de Catalunya ab l'intent de cercar testimonís de la prehistória catalana. Los patricis, qual nom deuríam honrar nosaltres, figurant en la galeria d'excursionistas célebres, Rvnt. Mossen Pau Parassols³⁴ y D. Joseph Mª Pagés [sic],³⁵ reculliren, en un temps en

³⁰ Nota en el marge de la quartilla: "Catalunya Iberia".

³¹ Nota en el marge de la quartilla: "Paleolítich Catalá".

³² Nota al peu de la quartilla: "Tingas en cómpte que aixó s'escrivia en l'any 1905. D'aleshores ensá, molt s'ha estudiat y bastant s'ha conegut y aclarit. L'"Institut d'Estudis Catalans", principalment, y mes modestament, l'Excursionisme han com també 'ls que s'ha [sic] format científicament al escalf de tan benemérites institucions, han contribuít á formar un cos de doctrina sobre la nostra prehistoria, ó si 's vol, sobre 'l periode ante-romá. S'ha distingit en aquests estudís en Bosch y Gimpera, en molts treballs publicats, alguns, ab colaboració d'en Schulten (1937)".

³³ Nota en el marge de la quartilla: "Primeras trovasas. Vall de Ribas".

³⁴ Pau Parassols i Pi (Sant Joan de les Abadesses, 1824 – Barcelona, 1902). Sacerdot i historiador. Fou, entre d'altres, capellà de la Casa del Retir (Barcelona), acadèmic corresponent de la Real Academia de la Historia i acadèmic de número de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Els seus treballs a la vall de Ribes fan que hom el consideri com un dels primers prehistoriadors

que aquestos ~~hist~~ estudis de la pre-y de la proto-historia eran quasi desconeguts entre nosaltres, bon aplech de destrals de sílex y ~~granet~~, darts de pedra, ganivets, puntes de llansa etc; tot lo mobiliari ~~neolítich~~ paleolítich, que, ab orgull, los Museus estrangers recullían y 'ls sabis estudiavan, posant los primers fonaments de la Ciència antropológica.

Fa³⁶ ~~prop d'un quart de~~ mes de mitx sigle, que al Bruch fou trovada la calavera d'un home, rodejada d'instruments ó armas de pedra. Aquest fet cridá allavors ben poch l'esment ~~de ningú~~;³⁷ com lo que en 1867 fou trovat prop de Vilafranca, fets aislats, que si s'haguessen estudiat, ~~tal vegada~~ a les hores, no aniríam encára á las palpentas,^{38 [Abis 8 15]}³⁹ sobre la era paleolítica de Catalunya.

Una de las estacions ~~prehistoricas~~ del periodo paleolítich, ó de la pedra antiga, primerament estudiadas ab verdader coneixement per un ~~verdader~~ home de ciencia, tan modest com sábi, es la de Serinyá. Aquest nom desvetlla á nostra ~~hi~~ imaginació 'l recort d'aquell científich aludit ~~alud~~ suára. En Pere Alsius.⁴⁰

Los excursionistas havéu visitat lo llogaret pintoresch y pagesívol de Serinyá, ó, tal vegada, distretament, hauréu passat per éll, tot fent camí cap á Banyolas, Besalú y Olot, ~~tot~~ venint de Girona. Hauréu,⁴¹ sense dubte, saludat, com un vell conegut, lo temple románich que desde sa espadanya alterosa vos ha mirat carinyosament dihéntvos; á reveure y bon camí!

Donchs bé, aprop del ~~las~~ rústech aplech de casas que envoltan la antiga construcció del sigle XII hi ha ~~1~~ ^{42 [2 9]}⁴³ ~~testimoni~~ l'arxiu ahont se guardan los documents ^{42 [2 9]}⁴³ mes auténtichs del poble antiquíssim que poblá aquell trós de

catalans. Entre les seves obres, destaquen *Nyerros i Cadells* (1859), *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria al Santísimo Misterio* (1859), *Nostra Senyora del Remey en Grexenturri* (1863) i *Martiriologi català* (1880).

³⁵ Josep Maria Pellicer i Pagès (Barcelona, 1843 – Mataró, 1903). Mestre i historiador. Funcionari del cos d'arxivers, bibliotecaris i arqueòlegs, exercí de mestre a Ripoll, Girona i Mataró. Fou, entre d'altres, acadèmic corresponent de la Real Academia de la Historia i de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, i cofundador de l'Associació Artístic Arqueològica Mataronesa. Entre les seves obres, destaquen *El monasterio de Ripoll* (1872), *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro* (1887) i *La crema de Ripoll ¡1839!* (1896).

³⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Bruch".

³⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Vilafranca".

³⁸ Nota al peu de la quartilla: "8 15".

³⁹ Nota en el marge de la quartilla: "Paleolítich Serinyá."

⁴⁰ Pere Alsius i Torrent (Banyoles, 1839 – 1915). Farmacèutic, geòleg i prehistoriador. Acadèmic corresponent de la Reia Acadèmia de Bones Lletres. Entre d'altres, fou el descobridor de la mandíbula de Banyoles. Entre les seves obres, destaquen *Ensaig històrich sobre la vila de Banyolas* (1872), *Serinyá. Reseña histórica de este pueblo desde la más remota antigüedad hasta nuestros días* (1895) i *El Magdalenense en la provincia de Gerona* (2015; edició a cura de Narcís Soler).

⁴¹ Nota en el marge de la quartilla: "No".

⁴² Nota al peu de la quartilla: "9/16".

⁴³ Notes en el marge de la quartilla: "Serinyá. La vora gran d'en Carreras." i "16".

nostra estimada terra: La Vora Gran d'en Carreras. Aixís s'anomena la Cova que fou habitació de nostres aborígens, en ~~incontables~~ uns quants milers de centurias enrera, oberta en lo terror terciàri en que reposa 'l poble y gran part de sa rogalia, cobert arreu, ~~per dipòsits~~ en la plana de dipòsits quaternàris, mentres en la montanya, cridan l'esment del ~~arqueoloch~~ geoloch los banchs de margas calíssas blavencas, areníscas y conglomerats poligénichs terciàris, en qual composició entràren rocas de totas las edats geològicas mes antigues, segons exàmen fet pel Sr. Alsius, de la naturalesa estratigràfica de la regió geronina y ampurdanesa.

Poch,⁴⁴ molt poch, se sab encàre dels primers homens que ocupàren lo terror que forma avuy la nostra Catalunya.- Que fou habitada en los primers temps ~~del~~ quaternàris es un fet comprovat pel preciós dipòsit paleo-arqueològich de Serinyà, estudiat per l'Alsius. En cap ~~mes~~^{45 [3 10]}⁴⁶ altra punt de Catalunya, fins á la hora ~~present~~ actual, al menys, que jo sápigam, s'~~han~~ presentat tan ~~rich~~ interessant conjunt d'exemplars de la indústria, usos y caràcters de nostres aborígens, com en aquella tan hermosa encontrada que anomenám Ampurdá.⁴⁷ Com recórda l'autor esmentat, en la época en que l'home de Serinyà s'enginyáva pera sostenir penosament sa vida miserable, defensántse de la rudesia del hivernás llarguíssim d'aquellas épocas, y de la ferocitat dels paquiderms feixúchs y dels carnívers felins, que li disputavan la cassa, tota la comarcada era un [sic] infecta marésma, y 'ls ayguamolls, llacunas y estanys, apenas donavan lloch á que la terra tragués son "pit a fora" á rébre las besadas fecundants del sol, que ~~á penas~~ traspassava esblaymadament son llum y calor vivificants.

En las covas y báumas de las muntanyas de la Garrotxa ~~apurdanesa~~ ~~ampurdanesa~~, seria una població primitiva, primer esbós de poble, convivia, selvatge, aprofitant las rocas de la encontrada pera tallar sos instruments rudimentàris.^{48 [4 11]}⁴⁹ Serinyà Ha conservat arxivats aqueixos primers testimonis de la indústria humana en nostra terra la grandiosa gruta, que explorá sortosament l'Alsius, dita Bora gran d'en Carreras, que s'~~obra~~ bada al N.E. sa boca, ~~eridant~~ en lo márge esquer del Serinyanell, affluent del Ser, tributàri del Fluviá. Prop d'aqueixa estació paleolítica, anima 'l lloch misteriós la cantarella suáu d'una font ~~gemada~~, guarnida de matolls y vellas alsinas, piadós present de la amable Naturalesa, á la tomba ~~de~~ secular de nostres primers antecessors!

⁴⁴ Nota en el marge de la quartilla: "No".

⁴⁵ Nota al peu de la quartilla: "10 17".

⁴⁶ Notes en el marge de la quartilla: "Serinyà" i "17".

⁴⁷ Nota al peu de la quartilla: "ó Garrotxa (?)".

⁴⁸ Nota al peu de la quartilla: "11 18".

⁴⁹ Notes en el marge de la quartilla: "Serinyà" i "18".

Las trovallas ~~que ha fetas lo Sr. Alsius~~ en la estació de Serinyá pòsan de manifest que l'home ~~de la~~ primitiu ocupant del lloch desconegué per complert l'ús de la cerámica, malgrat haver sigut tan aviat descoberta per ~~l'home enginy~~ l'enginy humá, la ~~aplicació de~~ manera de traure utilitat de la argila molla y assecada al ayre lliure, primer; al calor del sol, despres; y á⁵⁰ ^[5 12]⁵¹ la acció del foch, molt mes tart. ~~Di~~ Com pot suposarse, desconegué ~~també~~ aixís mateix l'home serinyanénch l'ús dels metalls. Tota la sua trassa, pera ajudarse en la lluyta ~~pero~~ penosíssima pera viure, degué exercitarse trevallant lo sílex, las banyas dels cérvidos, que ab éll co-habitava 'l país, los óssos dels corpulents ~~bovids~~ bóvidos ~~desp~~, que, despres d'aprofitarne lo moll pera alimentarse, los feu servir pera sas éynas de trevall; y, tal vegada, la fusta de las boscúrias, que cubrirían ~~las serras~~ los serrats y las terras emergidas. Los ganivets, serras, rascadors, raspadors, punxóns y 'ls demés instruments ab qué tallá, ~~pulimenta~~ partí y ~~pulimentá~~ l'home nostre ~~aborigen~~, perforá, grabá y pulimentá, ~~l'a~~ nostre aborigen, los óssos y la banya, pera ferne sas éynas ~~de trevall~~ y sas armas, las puntas de sos darts y 'ls arpons, punxons, áms y agullas, foren fets tots ab la roca ~~roca~~ utilisant la pedra foguera, 'l sílex, que per sas condicions de duresa y facilitat d'obtenir, tan serveys li ~~feren~~ prestá.

Lo museo prehistórich que ab los exemplars recullits en⁵² ^[6 13]⁵³ la Bora Gran d'en Carreras ha format lo Sr. Alsius, es notabilíssim, y admira la perfecció del trevall, atesa la duresa ~~del~~ de la materia obrada, la dificultat de deixáirse trevallar y 'ls medis tan rudimentaris de qué degué váldres aquell ignót artista primitiu pera produir tan finas agullas y puntas de llansa y de ~~dall~~ dart y 'ls hermosos punyáls, revelant una trassa insuperable y ~~una~~ un pacientíssim treball ~~que sols han superat los igualat los miniaturistas mes experts dels temps histórichs~~; no essent ~~mes~~ menys d'admirar, dintre de la igualtat de tipos, la varietat de formas y la diversitat d'utilitats que tan rudimentáris instruments feren al home d'aquella remotíssima epoca, en ~~quina~~ la qual ni la cerámica, ni 'l metall, l'ajudavan, porque 'ls desconegué; ni 'l conreu ~~dels camps~~ y de la terra y la cria del bestiar podian fer menys pessada sa vida, perquè encáre no li havían ensenyat, los pobles que ~~migrar~~, sigles á venir, li ensinestrarían en los coneixements y prácticas de la agricultura y de la minería.⁵⁴

^[7 14]⁵⁵ Al ponderárvos la perfecció en la talla del sílex, característica dels instruments y de las armas trovadas en la Bora gran d'en Carreras, haureu

⁵⁰ Nota al peu de la quartilla: "19".

⁵¹ Notes en el marge de la quartilla: "Serinyá" i "19".

⁵² Nota al peu de la quartilla: "20".

⁵³ Notes en el marge de la quartilla: "Serinyá" i "20".

⁵⁴ Nota al peu de la quartilla: "Projecció".

⁵⁵ Nota en el marge de la quartilla: "Serinyá" i "21".

comprés que no pòden pertànyer als periodos Chelleniá, Mousteriá, ni Solutriá, sino al darrer de la fase paleolítica, ó sia, 'l Magdaleníá, ~~al qua~~ á la qual ~~pertanyen~~ corresponen los ~~tipos~~ sílex trevallats sols pera la cara anterior, ~~hachs~~ essent, estrets y allargats, ~~ab restos~~ junt ab objectes tallats en os ó en banyas de cérvidos, pròpis d'aquell período, trovats en ~~dita~~ la estació serinyánenca. La trovalla, junt ab los aludits exemplars de la indústria del home primitiu, d'ossos de cervo, cavall, bou y altres animals, avuy existents, demostran que ~~aquell~~ la rassa que habitá ~~la regi~~ ~~aquella~~ la dita encontrada era sedentària, per tan, pacífica, donada á la ~~pes~~ cásxa y á la ~~pesca~~ que li proporcionavan los boscos, y á la pesca, que abundantment trovaria en los rius, estànys y llacúnas que omplian lo país. Las molts petxinas, ab forats de suspensió, que han sigut ^[8 15]⁵⁶ trobadas en lo ~~lli~~ punt explorat, indican també que á l'home de la Bora gran d'en Carreras li agradava adornarse, y no es del tot descaminat suposar que, com sos demés semblants de la época, procuraria realzar sas condicions físicas, tatuejántse 'l cós ab llampants ~~colorayres~~ coloraynas, que 'ls óxits de ferro li proporcionarian; confirmació, mil vegadas repetidas, de que l'home, y la dona, sempre ha sigut lo mateix, modificántse en la part externa, aparent; la escorsa...⁵⁷

La importancia del descobriment fet per l'Alsíus á Serinyá es evident. Abans que aquest sábi hagués proporcionat á la protohistòria de Catalunya, 'ls primers testimonis de la existencia de nostres aborígens, la foscuria mes impenetrable regnava sobre 'ls orígens de nostre [sic] antiquíssims avant-passats, semblant com si nosaltres, los catalans, no haguéssim may tingut ~~orig~~ ~~avant passats~~ aborígens, ^[9 16]⁵⁸ nascuts en nostre terror, y que 'ls ~~origens~~ comensos de ~~su~~ la pàtria, no en lo sentit polítich, sino en lo concepte de la naturalesa, fossen deguts á las inmigracions de gents forasteras. Desde que la trovalla dels restos de la presencia del home quaternari, en terror catalá, ~~se ha~~ ha fet evident de quan antich ~~es~~ fou poblada nostra terra, la primera plana de la Arqueologia nacional ha quedat escrita, y la llum ha ~~est~~ esvahida la fosca que envolcallava nostres orígens. Molt abans que 'ls marins de Tyro y de Sidó, ¿ó tal vegada els creténecs?, ~~varessin~~ amorressin llurs barcas en nostras platjas; molt abans de que 'ls caldeus, trets de llur pàtria, per la invasió israelita samienchs (?) vinguéssen á nostras ~~encontradas~~ á conrar per primera vegada la terra; molt abans que 'ls fenicis, ~~eretenchs~~, gréchs y cartaginesos, cercadors dels metalls preciosos de las minas ~~de la Hispània~~ y de la Ibèria, haguéssin arribat, com país d'explotació, á nostra casa, ja existia un poble autònom, independent, lliure que plantava las

⁵⁶ Notes en el marge de la quartilla: "Serinyá" i "23".

⁵⁷ Nota al final de la frase: "Projecció".

⁵⁸ Notes en el marge de la quartilla: "Serinyá" i "24".

primeras fitas de nostra nacionalitat, ^{[40 17]59} é inauguravan la nostra història primitiva, sino escrita en cap llibre, consignada ab caràcter inborrables [sic] en los trets ~~fisiog~~ fisionómichs, en lo génie de la rassa, en nostres qualitats y en nostres defectes, segéll que una vegada posat en l'ánima d'un poble, per la ma de Deu, res pot borrarlo, imprimeix caràcter, com dirían los canonistas.

[A 18]60 Era neolítica ó de la pedra pulida.

Si nostre territori, ~~lo veyém poblat per~~ queda demostrat que l'habitá l'home en la ~~pre~~ época de la pedra antiga, ó tallada, (Paleolítica); resulta mes evident, encara, que en la ~~subs~~ que deurém dirne subsegüent, ~~la~~ ó sia, la Neolítica, ó de la pedra nova, pulida, – tota vegada que rés de cert hi ha entre nosaltres que confirmi 'l hiatus que supósan los antropólechs, que separa profundament un periodo del altre, – ~~en todas las comar~~ en tots los indrets de la terra catalana 's trovan abundosament testimonis que declaran que una densa població de gent feynera, pacífica y ben arrelada al terrós, s'aposenat arreu, concreant la terra, criant bestiar, mercadejant y fent via en lo camí, abans poch ni molt fresat, de la civilisació. La pedra es trevallada d'un modo marvellós; la cerámica ajuda ~~als~~ al home en sas novas necessitats; ^{[B 19]61} l'art ~~nou neix~~ apareix vigorosament per primera vegada ~~en~~. Recordém les pintures de Cogul, descobertes per nostre consoci En Ceferí Rocafort.⁶²

Lo período neolítich ~~es la aubada del gran día geològich que encare dura.~~ Neix en quan ~~lo moment en que~~ com ja sabeu, nasqué quan l'aubada del gran día geològich, que encára dura, ~~se havia guanyat~~ enllumenava potentment la terra, y aquésta 's despertá del llarguíssim sómni ~~que que~~ la tingué ~~abatuda~~ com abatuda y somórta durant lo primer període glacial, entrant la nostra regió mansió en los temps actuals, en que las condicions metereològiques fán mes fácil la ~~vida~~ existencia del home y 'l desenròtlo de sas facultats anímicas. Com que tot ~~semblava que entr~~ entrá en una vida ~~nova~~ novella, fins ~~se reu~~ unas rassas novas sorprenen, ab sa vinguda, á nostres aborígens, molt mes civilisada que la autóctona, portántli ideas, sentiments y ensenyansas novíssimas y jamay pensadas per aquellas gents senzillas. Tots aqueixos cámbis y son testimoniats per los instruments de pedra pulida, coneguts per nosaltres, com per tot, per ^[C]

⁵⁹ Notes en el marge de la quartilla: "Serinyá" i "25".

⁶⁰ Nota en el marge de la quartilla: "Neolítich".

⁶¹ Nota en el marge de la quartilla: "Neolítich".

⁶² Ceferí Rocafort i Sansó (La Pobla de Segur, 1872 – 1917). Geògraf, arqueòleg i historiador. Fou, entre d'altres, secretari general del CEC (1901-1908). Juli Soler, Ramon Huguet i ell mateix foren els descobridors del conjunt d'art rupestre de la Roca dels Moros (Garrigues). Publicà nombrosos articles al Butlletí del CEC sobre les seves excursions.

^{20]}⁶³ pedras de llamps, y que anomenarém ~~pe~~ destrals de sílex, de formas elegants, del tot pulidas, llustrosas, artísticament trevalladas, que mes semblan objectes de luxe que d'utilitat. Ab aqueixos bonichs instruments, y ab élls barrejats, las estacions del neolítich catalá han donat abundantment puntes de llansa, de fletxa, ganivets, joyas, tot lo mobiliári dels demés pobles neolítichs d'Europa.⁶⁴

En⁶⁵ ~~d'~~aqueixa época ~~que~~ tot lo territori de nostra pátria s'ompla de monuments megalítichs, tan grans, tan magestuosos, tan sorprenents com los que, ab tant d'~~amor~~ afany han estudiat los sábis de tot lo mon y ab tanta veneració guardan, respectan y conservan los pobles civilisats. Cal que també nosaltres los mirém plens de respectuosa emoció y desvetllin en nosaltres los sentiments de pietat, porque a sota d'aquells informes, gegantíns, códols, hi ^{[D} ^{21]}⁶⁶ reposáren las despullas de nostres ~~avant~~ passats, los mes antichs, los mes primitius, los ~~quins~~ quals, si llurs cránis buyts tornéssin á omplirse de la massa encefálica que ostaticavan y ~~sa~~ llurs bocas poguessin articular ~~sonidos~~, ~~per~~ sóns que poguéssim entendre, pot ser nos contarian tradicions, ja á les hores, antiqüíssimes, ~~del Paradís que perdéren los~~ á ells tramesas per llurs pares y avis...

Tota la arquitectura megalítica característica d'~~un~~ aqueix periodo ~~antiquíssim~~, té hermosos representants en ~~nostra~~ aquesta terra: los menhirs, ó pedras dretas, ó fitas, com dihém nosaltres; los dólmens, ó pedras “árkas”, com las califica nostre poble; los crómlechs, que la imaginació popular mira com llochs ~~de d'assembleas~~ pera tenir sos ~~col·lotges~~ y aplechs las bruixas, arreu poden estudiarse, convidant al antropólech, al etnólech, al arqueólech á que buydin, escorcollin, furgin, llurs entranyas prenyadas de bells exemplars.

[E ^{22]}⁶⁷ ~~No s'~~ Avuy quási ja es fet l'inventari ~~complet~~ dels riquíssims monuments megalítichs catalans, ~~com~~. Fins fa poch, no s'es fet un estudi complet, sistematizat, científich, de tots aqueixos testimonís de nostra proto-história, malgrat sa abundancia. No fem cap retret ~~á ningú~~, ~~ni y fora~~ y seria una gran injustícia que intentéssim inculpar á ningú per dessídia, peresa ó ignorancia en aqueixas disciplinas. En tots los órdes de la vida y de la activitat humana rés s'improvisa, tot té sa preparació; y, á nosaltres, en ~~lo temps en que~~ la época en que hauríam d'esser preparats pera 'ls estudis; ¿no recordeu cóm se'ns fá pérdre estúpidament lo temps? Al sortir de las escolas oficials, en las quals s'hi vá pera afanyar una cartolina, cursilonament artística, en que 's fa constar, per l'Estat, la

⁶³ Nota en el marge de la quartilla: “Neolítich”.

⁶⁴ Nota al peu de la quartilla: “→ (Projeccions)”.

⁶⁵ Nota en el marge de la quartilla: “Megalitos catalans.”.

⁶⁶ Nota en el marge de la quartilla: “Neolítich Megalits”.

⁶⁷ Nota en el marge de la quartilla: “Neolit. Megal.”.

suficiència científica del posseïdor d'aquell ~~diplom~~ paper, ¿qué sabem? ¿qué havém après? ¿Quantas vegadas lo títol universitari no serveix sino ~~pera~~ de diploma de ~~pobresa~~ pera acreditar la ^{[F 23]⁶⁸ pobresa científica y la miseria econòmica!}

La nostra escola, es aquí; en aquesta casa, en aquest rusch d'activitat en que tots som abellas feyneras. Nosaltres, lo farém l'inventári de la riquesa monumental de Catalunya, desde 'ls megalitos fins á las construccions atormentadas del ~~esbojarrat~~ fantasiós barroquisme. Ja l'havém comensat. – Estém dins de la lley. – La feyna es llarga; mes no impossible.

Perdonau aqueixa digressió, porque havém cregut necessari férla pera que, una vegada mes, cónsti que tot trevall de cultura ha tingut y continua tenint, son origen en aquesta casa nostra, ~~Ha~~ temple, llar y teatre, tot d'una pessa.

~~Lo Centre Excursionista, fá mes de deu anys que estudiá atentament la estació proto històrica de Romanyá de la Selva. Vejam lo que 'n diu el nostre consoci 'l Sr. Alsius.~~

^{[1/24]⁶⁹} A Catalunya, desde 'ls sigles X y XI, ha pogut comprobar ~~nostre~~ l'incansable ilustrador de nostra història, En Francesch Carreras y Cándi,⁷⁰ que 'ls monuments megalítichs, coneguts pels arqueólechs ab lo nom de dòlmens, y calificats pel danés Olaus Magnus,⁷¹ en 1555, de tombas, eran ~~coneg~~ entre nosaltres anomenats arcas y avantsántse á la clasificació dels sábis, se 'ls tenia ja per ~~sepult~~ sepulturas antiquíssimas. ~~En nostra terra Las comarcas de nostre territori mes ricas en aqueixa mena de construccions gegantescas, son la costa llevantina (el Maresma, dels documents) y ampurdanesa, el Vallés, l'Ampurdá y las concas altas del Segre y del Noguera, trovantsen arreu en las demás encontradas, si bé, per manca d'investigació, son poch coneguts.~~⁷² En⁷³ lo plá de ~~Bar~~ nostra ciutat, existí un dòlmen, segons presúm lo Sr. Carreras y Cándi, situat

⁶⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Megalit. Neolit."

⁶⁹ Notes en el marge de la quartilla: "Dòlmens. ~~Piñana Vilassar~~. Barcelona" i "aquí".

⁷⁰ Francesc Carreras i Candi (Barcelona, 1862 – 1937). Historiador i polític. Fou regidor per la Lliga Regionalista a l'Ajuntament de Barcelona, president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres i de la Societat Filatèlica Catalana. Entre les seves obres, destaquen *Argentona històrica* (1891), *Pere Joan Ferrer, militar y senyor del Maresme* (1892), *Lo Castell de la Roca del Vallés, estudi històrich documentat* (1895), *Lo Cervantisme á Barcelona* (1895), *Notas històriques de Sarriá* (1897), *Dietari de la guerra a Cervera, des del 1462 al 1465* (1907), *Notes històriques de Sant Hilari Ça-calm* (1911), *Visites de nostres reys a Montserrat* (1911), *La Via Layetana, substituint als carrers de la Barcelona mitgeval* (1913), *La ciutat de Barcelona* (1916) i *Les Dreçanes barcelonines: sos inventaris y restauració* (1928).

⁷¹ Olaus Magnus / Olaf Månsson (Linköping, 1490 – Roma, 1557). Clergue, humanista, historiador i cartògraf. Entre les seves obres, destaquen *Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum* (1539) i *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555).

⁷² Nota en el marge de la quartilla: "No".

⁷³ Nota en el marge de la quartilla: "Sí".

en lo Camp del Arca (de l'Arpa, com diu ^[2/25]⁷⁴ malament lo poble), citat freqüentment en los Cartularis de St. Cugat y de la Catedral. A Cervelló, en l'últim any del sigle IX, existía, aixís mateix, en ~~un~~~~co~~ un coll, certa archa antiqua, só es, un dólmen, que senyalava un dels termes ó confrontacions de ~~un~~ cert territori ~~herm~~ que 'l comte Wifret ~~lo~~ el Pelós doná á St. Cugat. A Reixách, ~~va~~ á l'entrada del Vallés, pel Besós, un document del 1060, esmentat en lo Cartulari d'aquell monestir, se parla d'altre dólmen, dit Archa-nova.⁷⁵ A Vilassar, l'esmentat ~~escriptor descriu el que existeix, en perfecte estat de conservació; á~~ Villalba-ça-serra lo cónte de Bell-lloch ne doná, fá anys, á coneixe un altre.⁷⁶ L'esmentat Carreras y Cándi, ~~are de poch, n'ha descrit,~~ doná á coneixer, temps ha el que existeix en terras de ca 'l Senyor, de St. Genís de Vilassar, conegut en lo país per la roca d'en Tóni, completíssim, presentant ~~la~~ sa planta la forma d'~~ataut~~, trapezoidal. ~~y que demana una restauració, com se feu,~~ anys enrera, ~~ab lo conegut dólmen de Vallgorguina, dit la pedra gentil.~~⁷⁷

[F' 26] Lo Centre excursionista, fá ~~mes de deu~~ anys, que estudiá, atentament, la estació proto-histórica de Romanyá de la Selva.⁷⁸ ~~Vejam lo que 'n digué 'l Sr. Alsius ocupantse del dólmen de dit punt en aquestos termes~~ Lo Sr. Alsius parla del dólmen en ~~ell~~ dit punt existent en los següents termes:⁷⁹ [G 27]⁸⁰ “Sense poder calificarlo ~~d'intacte~~ d'intacte; es conservava encara en perfecte estat de conservació pera apreciar quelcóm mes que sos detalls y, per fortuna, en sa cambra, s'hi trojava encara dipositat rich jaciment prehistórich, sense disputa coetáni de las construccions megalíticas. La cambra sepulcral mideix 4'33 x 1'40 metros de superfície, per aprop de 1'50 metros d'alt. ~~A ella~~ S'hi penetrava mitjansant un llarch corredor de 0'86 metres d'ampla y 3'57 metres de longitud; ~~mes~~ son sostre era una mica mes baix que 'l de la cámra, ~~mi~~ haventhi entre aquésta y aquéll una baixa porta adintellada, que probablement se tancaria ab una llosa. Lo sostre del corredor ha desaparegut y 'l de la cambra estava format per duas llosas, ~~ab duas~~ d'iguals dimensions. Al entorn del dólmen s'hi colocá, y encara 's conserva en la major part, un gran cercle de pedras ó petitas llosas formant un bonich cromlek ^[H 28]⁸¹ ~~lo lee,~~ faltántli tan sols un menhir pera que puga considerarse'l com á proto-tipo d'aqueixa classe de construccions, sense que per aixó disminuesca en lo mes mínim sa gran importancia, ja que n'hi hauria prou pera donárlí el ~~deposi~~ dipòsit arqueològich que en ~~el~~ lo sol de la

⁷⁴ Nota en el marge de la quartilla: “Dólmens. Barcelona”.

⁷⁵ Nota en el marge de la quartilla: “Vilassar”.

⁷⁶ Nota al final de la frase: “Projectat”.

⁷⁷ Nota en el marge de la quartilla: “Vallgorguina”.

⁷⁸ Nota en el marge de la quartilla: “Projectat”.

⁷⁹ Nota al final de la quartilla: “Projecció 3 clíxes”.

⁸⁰ Nota en el marge de la quartilla: “Romanyà Neol.”.

⁸¹ Nota en el marge de la quartilla: “Romanyà Neol.”.

cambra hi estava sepultat.”⁸²

Lo mobiliari funerari descobert en aqueix notable ~~monum~~ monument consistí en bon nombre de puntes de llansa, darts, y fletxes en ~~st~~ sílex, esquisidament trevallat, fragments d’altres armes en pedra y foguera, tres grans de collaret labrats en pedra, duas pessas quadradas de pissarra grogenca y fragments de cerámica, duas petites placas ~~de coure~~ d’aram sense ~~labor~~ ⁸³esser trevalladas y restos d’uns fruits de la forma d’avellanas.

[I 29]⁸⁴ Del mateix periodo neolítich, existeix en l’abans esmentat poble de Serinyà una cova funerària, en la qual, á mes de restos humans, lo Sr. Alsius hi trová váris objectes idéntichs als que suministran los dólmens, menys armas, havent servit d’enterrament. Se coneix dita cova, per Bora dels Encantats. S’hi trováren molts testos de terrissa primitiva, mes, tan fragmentáris, que no permeten clasificació de cap mena; també s’hi descobríren un punxó fet en banya de cervo; un os llarch, de moltó, tallat, representant, un cap de toro ó vaca, un metatarso del mateix animal, semblant un phallus, y una fusayola, d’argila. Si tots aqueixos objectes no declaréssin la gran antigüetat d’aqueixa estació, la presencia d’exemplars de cerámica, de parets irregulars y groixudas, lo groller de la pasta, feta á [I. 30]⁸⁵ ma, sense la roda del terrisáyre, notántse en l’interior las ditadas del qui la fabricá y la manera com fou cuyta l’argila, es dir, per medi del [sic] fogueras, treuria de dubtas la atribució que havém feta á la aqueixa Bora dels enamorats encantats. Lo color d’aqueixa terrissa no es negra, com generalment s’observa en los exemplars del neolítich, sino roja, feta d’una argila molt arenosa, ab petites fulletas de mica blanca, presentant ~~aq~~ la coloració roja dos tons, un molt viu; altra, d’un roig fosch; ~~aquest~~ la terrissa d’aquest tó presenta l’interior negra, efecte del calor y del fum, que ~~experimentá~~ rebé al courela; mentres l’altra presenta la coloració mes uniforme. L’home primitiu ~~de~~ serinyanench coneixia ’l procediment de pulimentar las pessas á mitx cóure, fentla giravoltar á pols y per medi d’una lámina de sílex aniria trayent las aspresas y rugositats de [K 31]⁸⁶ la pasta. Aqueix procediment sembla típic de la cerámica hispanica primitiva de nostre país, com també ’l presentar en l’interior de las pessas una lleugera capa de vernís negre. La forma d’aqueixos atuells casolans son com las nostras cassolas, empro, mes fondas; la capacitat varía, y las nansas de suspensió, que algunas presentan, tampoch son iguals. La ornamentació que decora las parets d’aqueixa terrissa es molt típica. Fets los

⁸² La cita és una traducció al català de Pere Alsius, *Serinyà. Reseña histórica de este pueblo desde la más remota antigüedad hasta nuestros días*, Girona, 1895, p. 14.

⁸³ Nota al peu de la quartilla: “Projecció”.

⁸⁴ Nota en el marge de la quartilla: “Neolítich. Serinyà”.

⁸⁵ Nota en el marge de la quartilla: “Neolítich Serinyà”.

⁸⁶ Nota en el marge de la quartilla: “Neolit. Serinyà”.

dibuixos per medi d'un punxó, ó de la ungla, mentres la pasta no era cuyta, sos variats motius y ~~dibuixos~~ geométrichs indicant tots una ma poch avesada encara al ~~Art~~ á fer obras artísticas. Ab tot, hi ha una excepció en una tassa de luxe, de pasta negra, fina y ben cuyta, ab adornos lineals, de molt bon gust, podentse posar al costat de las mellors que han donat los megalítichs del extranger. Aqueixa pessa podria haver sigut importada ^{[L. 32]⁸⁷} lo qual no pot, de cap manera assegurar-se, per quan, la cerámica de la Bora dels enamorats encantats no presenta grans diferencias, en quan al modo de fabricarse y ~~de~~ de cóure's, y fins los mateixos motius d'ornamentació, de la trovada en los monuments megalítichs estrangers.

En⁸⁸ la mateixa comarca ampurdanesa, si be no al interior, sino á la costa, hi ha explorada, encare que ab poch esment, una altra estació prehistorica. Nos referim á la de Torroella de Montgrí. Lo descobriment mes interessant fet en dit punt fou de dos cránis humans, ben conservats, sílex pulits, cerámica, com la abans descrita, y ~~un picot fet en~~ una aixada feta ab un tros de banya de cervo. Tal vegada, diu l'Alsius, sia entre nosaltres la mas antiga éyna agrícola.

[M 32bis]⁸⁹ L'erudit arqueólech ~~Sr. Alsius~~ te esmentat, dóna notícia de la existencia d'una vintena de dólmens en las regions ampurdanesa y geronina, repartits entre Romanyá de la Selva, Espolla (sis, en lo térme d'aquest poble), Darnius, Agullana, Capmany y la Jonquera.

Molts mes s'en conservan en los altres indrets de nostra estimada Catalunya. Un ~~ab~~ de nostres ~~mestres~~ companys, (y encare que mestre li dono aquest simpátich calificatiu) ~~lo Sr.~~ En Lluís Marian Vidal,⁹⁰ comparteix ab l'Alsius, la tasca laudabilíssima d'il·lustrar la nostra prehistòria. Ab verdader coneixement de causa, ha pogut afirmar, que hi ha que traslladar-se á Catalunya pera trovar-se en una comarca en que 'l poble, constructor dels monuments megalítichs, hi deixá, com á Portugal y á Andalusia, ^{[N 33]⁹¹} major nombre de vestigis y [...] ~~aduch,~~ ~~obras [...]~~ a nostra pàtria, no obstant compèndrer una extensió reduidíssima, aqueix "museu del megalitisme", y no perque mánquin ~~en tot~~ arreu en lo territori catalá, sino perque no s'han explorats tots. Ja havém dit que aquesta

⁸⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Neol. Serinyá".

⁸⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Torroella".

⁸⁹ Notes en el marge de la quartilla: "Neol. Menhir" i "Projectat".

⁹⁰ Lluís Marià Vidal i Carreras (Barcelona, 1842 – 1922). Geòleg. Enginyer del Cuerpo de Ingenieros de Minas de l'estat espanyol. Va publicar nombrosos articles amb els resultats dels seus treballs arqueològics a Caldes de Malavella, Cogull, Abric Romani, Cova d'Or, Estació Agut, etc. Entre els seus estudis geològics, destaquen *Geología de la provincia de Lérida* (1875), *Reseña física y geológica de las islas de Ibiza y Formentera* (1880) i *Cuenca carbonífera de la Seo de Urgel* (1883).

⁹¹ Nota en el marge de la quartilla: "Neol. Lleyda".

tasca era comensada tot just, y ¡tan de bó! de nostras conversas nasqués la afició y 'l propòsit de formar lo “Corpus megalitòrum Cathalaunicus Cathaloniae”.⁹²

En la part occidental de ~~nostra~~ Catalunya, lo Sr. Vidal té estudiadas quasi bé totas las estacions prehistòriques que en aquella regió existeixen, augmentant, ab los exemplars per éll coneguts, la llista que 'l Sr. Alsius, per la sua part, formá, de las encontradas Norest de nostra terra; de manera que sumadas unas y altrás, ab las que 's coneixen en altres indrets del ^{[O 34]93} territori catalá, bé pot afirmar-se que 'l desitj ~~formul~~ indicat suára es, tal vegada, á horas d'are, una realitat.⁹⁴

Fem l'escandall dels monuments megalítichs, recort vivent dels primitius ilergetas.

El⁹⁵ dólmen de Pinyana (~~Lleyda~~) es l'únich que era conegut en la regió lleydatana. Está situat prop del riu Flamiséll, y s'aixeca á uns 1288 metres sobre 'l nivell del mar. Es característich d'aqueixos antiquíssims monuments lo trovar-se, per punt general, en sítis elevats y aprop de fonts ó de corrents d'aygua, fet naturalíssim, si 's té en cómpte que ahont lo terror li manca tan indispensable element pera ~~la vida del home y de las plantas~~ la vida hi ~~fuix fuix~~ ~~fuí fuí~~ fuig. Es conegut aqueix monument ab lo nom de Roca encantada. Consta de quatre pedras verticals formant un espay rectangular de 1'80 m x 1^m 30, ^{[P. 35]96} cobert per una gran pedra horizontal que forma 'l sostre de la cambra, á 1 m 80 d'alsada damunt lo pis interior, essent ~~la pedra que d~~ la coberta de 3 m 30 de llargada, 2^m d'amplada y 0,55 de gruix. ~~La roca~~ Las llosas son de roca de la localitat, aixó es, ~~una~~ de pudinga quarzosa del Triás. La orientació de la entrada es al N.O. Segurament, aquest dólmen ~~tendrí~~ estaria cobert per un túmulus, avuy desaparegut, y dels quals [sic], com á recort, ~~en óris~~ se véuen arreu pedruscalla, havent servit moltes pedras pera parets de tanca.⁹⁷

A⁹⁸ mitja hora de Peracals, en la mateixa encontrada lleydatana, y á 1.158 metres sobre 'l nivell del mar, amagat entre pedras, s'alsa la Cabana de Perauba, dólmen que vigila, desde son enlayrat síti 'l Noguera Pallaresa, que al fons rondineja. Lo forman quatre pedras plantadas, verticals, formant una cambra rectangular. ~~Las dimensions no varian~~ ^{[Q 36]99} ~~molt de las conegudas~~. En part conserva encara 'l túmulus que 'l cubrí. Las llosas son de la roca ~~la de la~~ de son emplaçament, ó sia, de calissa del cretáci inferior. Aquesta circumstancia

⁹² Aquesta frase apareix destacada amb un cercle de color blau.

⁹³ Nota en el marge de la quartilla: “Neol. Lleyda.”.

⁹⁴ Aquesta frase apareix destacada amb un cercle de color blau.

⁹⁵ Notes en el marge de la quartilla: “Projectat” i “→ Projecció”.

⁹⁶ Nota en el marge de la quartilla: “Neol^{ch}. Lleyda”.

⁹⁷ Nota al final de la frase: “Quartelles adjuntes finals”.

⁹⁸ Nota a l'inici de la frase: “Alto”.

⁹⁹ Nota en el marge de la quartilla: “Neol. Lleyda”.

d'aprofitar los materials pera construir aqueixas cambras funerarias que 'l lloch escullit proporcionava á tan primitius arquitectes, ~~re~~ revela que escullirian las montanyas y no 'ls llochs planers tan pera la major seguretat en la conservació d'aqueixos dipòsits sagrats, evitant profanacions com per las dificultats del transport, ja que no contavan aquellas gents antigas los medis que la civilització ha posat á la ma del home modern.

En lo mateix térme de Perecals y en lo cím del Tossal d'en Castellás, 'l Sr. Vidal ~~exam~~ estudiá 'l dólmén, mitx desfet, dit la Cabana de Castellás d'en Puy, á 1.073 metros d'altitut.– Mes important que aquést es lo conegut ab lo nom de la Cabana de la Mosquera.^{[R-2 R 37]¹⁰⁰} Aqueix monument, en opinió del esmentat home de ciéncia, es tal vegada 'l mes perfectament trevallat de tot Catalunya, revelant, en lo possible, un poble mes avansat, dintre del megalitisme nostre, que no 'l qui construí 'ls altres monuments de la época, sense que puga dirse res de fix, (~~perqué en prehistória estém quasi quasi á las abecerolas~~). Veus aquí com lo descriu lo Sr. Vidal. Se trova 'l mitx d'un camp de la partida de “Las Planas” en la montanya que per los envoltants de ~~Guerri~~ Gérri s'aixeca á la dreta del Noguera Pallaresa. Está situat á uns 782 metres d'elevació damunt lo nivéll del mar. Lo componen major nombre de pedras que las que solen entrar en los dólmens, y en la elecció d'aquestos materials, en sa distribució y ajust s'hi descobreix una má mes inteligent. Las dimensions son en conjunt majors que d'ordinári. La cambra té 2 m. de llargada per 1 m 75 d'amplada^{[S. 38]¹⁰¹} en un extrém y 1'60 en l'altre. La alsada interior es 1 m. 45. Sa entrada está en lo centre d'un dels costats llarchs y mideix 0^m 63 d'ampla á dalt y 0'40 en lo sol, al qual s'hi baixa per dos grahons de pedra de 20^{c/m} y 25^{c/m} d'alt respectivament, colocant en lo gruix de la paret devantera. La paret lateral del costat de Ponent se composa d'una gran pedra de 2 m 40 de longitud x 1'45 d'alsada visible y 0'40 de gruix. Las demás están formadas ab varias pedras de no petit tamany, omplintse 'ls buyts ab altrás mes petitas cuidadosament colocadas. La cuberta consta de duas llosas de 2^m 40 de llargada cada una, quals ampladas son respectivament 0^m 76 y 1^m 75, essent ~~son~~ llur gruix medi 0'45. La orientació d'aquest dolmen es al S.O. Los materials que 'l componen procedeixen de la pendinga roja triásica abundant en la localitat. Nos havém entretingut en transcriure la descripció que 'n feu lo Sr. Vidal^{[T-5 T 39]¹⁰²} porque aqueix monument es un tipo completíssim ~~de sa e~~ y en sa classe; y si no fós ~~una paraula~~ un mot massa gastat diríam que es lo “rey dels dólmens de Catalunya”.

A tres horas de la Seu d'Urgell en una petita collada que forman las montanyas de la dreta del Segre, en lo terme de Bescarán, s'alsa 'l ~~m~~ dólmén

¹⁰⁰ Nota en el marge de la quartilla: “Neol. Lleyda Dolmens”.

¹⁰¹ Nota en el marge de la quartilla: “Neol. (Lleyda) Dolmens”.

¹⁰² Nota en el marge de la quartilla: “Neol. (Lleyda) (Dolmen)”.

conegut per la Cabana del Moro, que si no 's distingeix dels demés, presenta, ab tot, la particularitat, ~~de presentar~~ d'oferir una de las caras de las llosas enterament plana, per rahó del material empleat, que consisteix en ~~la p~~ la roca ~~calesquistes~~ esquistosa siluriana, que 's presentan, generalment de superfície llista, lo que no sol succehir en las altrás rocas mes rugosas ó áspres. Cal fer notar aquesta circumstancia pera que 'ls no iniciats en los estudis geològichs no creguessen pulimentada la roca artificialment. Està á 1306 metros d'altitut, y orientat al N. ^{[F U 40]103} Lo túmulus que 'l cubria ~~ha desaparegut~~ ~~d~~ jau desfet á son entorn, aixecant de tal manera 'l pis que voltá 'l monument, que entre la pedruscalla y las verdissas quasi tornan á taparlo, refent la naturalesa, lo que la mateixa y l'home, destruí.

D'altres dólmens de la regió ~~de la antiga~~ dels antichs Ilergetas parla 'l Sr. Vidal, com lo de Cabó, el de Castellbó, el del térme de Vilanova de Meyá, dit la Lloella del Llop, en lo replá ó grahó central del Montsech, á 890 metres sobre 'l nivell del mar, barbarament destruït pels ignorants cercadors de tresors, no divent omitir el que ~~d~~ examiná lo Dr. Mir y Casases¹⁰⁴ situat á Vall obscura; colossal dolmen, dit la Casa Encantada, prop de Cadolla; ^{[0/ 41]105} Lo ~~Sr.~~ mateix Vidal dona compte d'haver examinat altres menhirs en la comarca geronina ampurdanesa, com son lo del térme de Darnús en lo Mas Puig, fet ab llosas de granit; lo del terme d'Estrada, dit la Llosa de la Jassa, á la dreta de la carretera de Figueras á Fransa, hermós dolmen, ben construït y fort, fet de tres grans llosas de granit, cobert d'una pedra, de 2^m 60 de llarga, per 1^m 70 d'ampla, que presenta una doble vessant, semblant una ~~ped~~ tapa de sepúlcre, com las que generalment presentan las caixas ossáris dels sigles mitjos. Aquesta forma es purament natural. En lo mateix terme d'Estrada, s'hi conserva un altre dólmen, conegut per la "Barraca del lladre"; está en lo bosch de la Cuminera, essent molt baixa sa cambra, tapant, tal vegada, la boca d'una fossa, ó pou. Un cercol incomplet de pedras posadas de cantell ^{[0/ 42]106} l'envoltan, formant com un crómlech, ó tal vegada, ~~sen~~ servint de sosteniment al túmulus desaparegut. Y pera acabar aquesta llista dels monuments megalítichs reconeguts per nostre company d'excursionisme esmentarém los de la Vinya Munera, en lo térme de Campmany, en l'Ampurdá; tenint aprop un menhir; el de Ca'n Nadal, ~~en ap~~ á la Junquera, presentant la particularitat de ~~tenir~~ presentar la coberta en forma ~~convexa, com~~ á modo de cúpula, com cap mes se'n coneix; el del Mas Belota en

¹⁰³ Nota en el marge de la quartilla: "Neol. (Lleyda) Dolmen."

¹⁰⁴ Antoni Mir i Casases (Tàrragona, 1830 – Tàrragona, 1885). Metge. Fou, entre d'altres, catedràtic d'Història Natural i director de l'Institut de Tàrragona. Entre les seves obres, destaquen *Monografia de la fidelíssima villa de Tremp* (1883), *La estación troglodita de Susterris* (1885) i *Pintura mural bizantina del castillo de Marmellá* (1888).

¹⁰⁵ Nota en el marge de la quartilla: "Dólmens (Girona)".

¹⁰⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Dólmen (Girona)".

lo mateix terme; el de Quera Fumat, á Campmany; haventnhi d'altres á Valmanya, á ~~Matamargó~~ etc.

Lo Sr. Vidal ha fet un gran servey á la protohistoria de Catalunya, omplint la una de tantas llacunas que en aquesta particularitat de la Arqueologia pátria existia; donchs, mentres en la vessant francesa de nostre Pirineu s'havian ~~explorat~~ notat los monuments ^{[0/II 43]107} megalítichs que en élla existeixen, no s'havian registrat los de la vessant catalana.

~~Al formar aqueixa llista de monuments megalítichs de Catalunya, arreplegada d'assi y d'allá, segons los han donat á coneixe los pochs autors que d'ells s'han ocupat en nostra terra, no ha sigut altre nostre intent que férvos veure, en primer terme, la importancia que té que 's conservin, la necessitat de que s'explorin y la conveniencia de que, en vostras excursions no 'ls oblideu, y aixís, tart ó dejorn lo podrém fer lo catàlech d'aqueixos antiquíssims testimonis de nostre mes llunyá passat.~~

^{[44]108} A pochs passos de Romanyá, en lo punt conegut per Vall-venera s'hi conserva un menhir, dita la Pedra-Aguda; á Sant Sadurní, altre monument megalítich, conegut per la Pedra Dreta, y, á Solius, la Pedra alta, esmentats, tots per en Pella y Forgas¹⁰⁹ en sa obra, Historia del Ampurdá.

Entre¹¹⁰ 'ls dólmens ~~que~~ mes notables de la regió ampurdanesa, nostre consóci D. Agustí Casas,¹¹¹ estudiá 'l notable monument conegut per la Barraca d'en Dayna,¹¹² en lo terme de Solius, no molt llunyá de'una alzina surera colossal, tan venerable y tan vella, com qualsevol recort de la antiguetat llunyana, s'alsan las gegantinas pedras del dólmén esmentat. Forman el monument una série de llosas planas, disposadas en cercle, é immediatas las unas de las altres, no deixant entre éllas ^{[45]113} solució de continuïtat, sino en la part

¹⁰⁷ Nota en el marge de la quartilla: "~~Dolmen. Gerona~~".

¹⁰⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Menhir Vallvenera Ampurdá Projecció→".

¹⁰⁹ Josep Pella i Forgas (Begur, 1852 – Barcelona, 1918). Historiador, polític i jurista. Fou president de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la Província de Barcelona des del 4 d'abril de 1913 fins el 9 d'octubre de 1918. Entre les seves obres, destaquen *Las cortes catalanas* (1876, amb Josep Coroleu), *Lo Sometent* (1877, amb Josep Coroleu), *Los Fueros de Cataluña* (1878, amb Josep Coroleu), *Historia del Ampurdán* (1883), *Llibertats y antich govern de Catalunya* (1905) i *Código civil de Cataluña* (1916-1919, quatre vol.).

¹¹⁰ Nota en el marge de la quartilla: "Dólmens. Barra d'en Dayna (Ampurdá)".

¹¹¹ Agustí Casas i Vinyas (Sant Feliu de Guíxols, 1868 – Lausana, 1941). Historiador, arqueòleg, escriptor i empresari. Fou, entre d'altres, secretari del Centre Català de Sant Feliu de Guíxols i redactor del setmanari *Llevor*. Entre les seves obres, destaquen *Coses d'Italia. Roma. Pompeia. Florència* (1921), *Roma* (1925) i *Ermita de Sant Elm de Sant Feliu de Guíxols* (1929, amb Lambert Font).

¹¹² Agustí Casas publicà un estudi sobre aquell dolmen en una revista dirigida per Casades: Agustí Casas, "Un Monument Megalítich", *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* 36 (1894), 1-6.

¹¹³ Nota en el marge de la quartilla: "Dolmen Ampurdá".

que li serveix d'ingrés. Aqueix cercol té 5 m. de rádi, y en la obertura mentada comensava un camí cubert, que seguint la direcció d'un diámetro, penetrava fins mes enllá del centre, assolint la llargada de 6 m. Lo corredor quedava tancat al final per un sol bloch de 2 m. de amplada, originanthi una cambra, de superfície major d'un metre quadrat. Vuyt pedras per banda formavan ~~eix~~ aqueixa galería, y unas altras horizontals feyan de sostre damunt las primeras. Sembla que tota ~~aqueixa~~ la construcció estava coberta per un túmulus, ó montícul de terra, com ho comproban 'ls vestigis que l'envoltan. S'hi trovaren fragments de silex obrats y pulits, de forma llanceolada, y terrissa, que parlan prou clar respecte á la época del dólmen.

[46]¹¹⁴ Al costat de la ermita de St Jordi que s'alsa en lo Puig Sas Llosas, á un kilometre al llevant de Vich, existeix un dolmen que ha donat nom á dita [sic] punt. Lo Puig en que aquell monument s'assenta es de formas tan regulars, com altres que hi han á la Plana, que mes sembla un ~~ta~~ montícol artificial que no un accident de la naturalesa de la roca de que 's compón la petita montanya, de manera, que, ~~sembla una esta estra~~ ~~font lo que~~ contradint la costum, el dólmen se trova fora del túmulus, en lloch aquést d'aixoplugarlo. ~~Lo~~ Forman lo megalite cinch grans llosas formant la cambra, á dos rengles paralels, duas per banda, ~~font de~~ tencantla per sos costats, y una altra que la tanca en sa part de darrera. Arran de terra quedan restos de las altras llosas, la que feya de coberta ha desaparegut. Aquest ^{[2 47]¹¹⁵} monuments [sic], com la major part de sos congénères, recorda 'l poble que 'l construí una Santa, aixís com altras es ~~una~~ fou [sic] dona com, p.e. 'l de Vall obscura, prop de Pinyana (Lleyda). Es cosa que 'ls folk-loristas deurian esplicarnos el perquè 'ls ponts de nostra terra, d'epoca antiga 'ls feu quasi bé tots lo diable, y 'ls dólmens, la dona. L'Arqueologia passa de llarch davant de la fantasía popular.

[1 48]¹¹⁶ Recordareu que en las anteriors conversas vos he dit, que ~~un dels~~ 'ls monuments mes típichs del megalitisme son los menhirs, ó pedras dretas, que arreu sorprenen al ~~viana~~ excursionista, sense que aqueixas fitas colossals senyalin partió de cap mena, com no sía de periodo en ~~la historia~~ los anals de la historia del home.

A Catalunya abundan, per sort, trovántne en mitx de la plana y en la montanya, en despoblats, com guaytas vigilants ~~d'un~~ del misteriós passat, y del present, y del esdevenidor, com altre Jánus mitològich qué, ab sa doble testa, ovira l'ahir immens del mon y ~~atala~~ atalaya 'l pervidre [sic] ignot dels mortals. La significació d'aqueix [sic] pedras ~~De tan~~ dretas no s'es pas fixada encara ^[11]

¹¹⁴ Nota en el marge de la quartilla: "Dolmen (Vich)".

¹¹⁵ Nota en el marge de la quartilla: "Las llosas".

¹¹⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Menhirs. Gerona (pont)".

^{49]}¹¹⁷ per los arqueólechs. Uns volen véurehi la representació d'un antiquíssim culte solar, ~~qui~~ altres la memòria d'un fet que la historia no ha registrat, ni registrarà may; no faltan sábis que han suposat que son lo ~~testimoni de la adoració ó la~~ [sic] símbol d'un culte simulacre sagrat d'una creencia religiosa molt extesa entre 'ls pobles d'origen semita; sia com vulga, 'l misteri que 'ls envolta, las supersticions que fan naixer, las costums típicas que alguns fán viure sostenir, tot contribueix á son prestigi y á sa conservació.

Nostre arqueólech Sr. Alsius ~~n'ha vistos~~ en la regió geronina y ampurdanesa ~~mes d'una vintena, repartits entre Romanyá de la Selva, Espolla (sis en lo terme d'aqueix poble), Darnius, Agullana, Capmany y la Junquera.~~ ^[III 50]¹¹⁸ té notícia de la existencia de la Pedra Aguda de Vallvenera (Vall d'Aro), ~~que mideix 2 m. lo d'alt per 0'92 d'ampla,~~ la Pedra dreta de St Sadurní; la Pedra Murtra ó Gentil, á Espolla La Pedra del Diable, en Cellent (Santa Pau); La Pedra dreta, á Agullana, tenint un promedi de ~~3 metres~~ mes de 3 metres d'alsada, per 2 d'amplada.

^[51]¹¹⁹ Entre 'ls menhirs estudiats per en Martorell y Peña,¹²⁰ figura 'l de Sant Hilari Sacalm, conegut per Pedra llarga, prop del camí d'Arbúcias, que té 1'80 m d'alt per 0'70 m ~~d'am~~ de gruix máxim. La tradició popular diu que 'l diable la portava al Pont major de Gerona, corresponent als desitjos d'una donzella, ~~de dit punt,~~ qui oferí la sua ánima á cambi de no passar lo gual del riu, si 'l dimona [sic] li bastia un pont: lo cant del gall, á mitj dia, feu desdir al diabólich arquitecte, que deixá anar la darrera pedra que faltava pera deixar llesta sa feyna.

^[II 52]¹²¹ Se coneix un menhir ~~á un~~ plantat en la divisória dels termes d'Agullana y Darnius, dit la Pedra dreta, de 2^m. 50 d'alt, 1'20 d'ample y 0'50 de gruix; y ab igual denominació váreig trobarne un altre de menhir, prop de Prats de Llussanés, en la propietat del Grau, al mitx de la plana; ab la particularitat de conservar un llunyá recort d'un culte primitiu, si es que aixó vol dir, la costúm d'anarhi 'l jovent de la vehina vila, en cert dia del any, á ballarhi 'l contrapás del Llussanés, voltant lo rústech monument d'herbas boscanas.

¹¹⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Menhirs".

¹¹⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Menhirs".

¹¹⁹ Nota en el marge de la quartilla: "Menhir S. Hilari".

¹²⁰ Francesc Martorell i Peña (Barcelona, 1822 – 1878). Corredor de canvis, naturalista i arqueòleg. Va llegar les seves col·leccions d'història natural, arqueologia i etnologia a la ciutat de Barcelona, unes col·leccions que serviren de base per a la inauguració del Museu Martorell (1882). Alhora, també va llegar un capital per a la creació del premi Martorell, un guardó quinquennal que premiava el millor treball d'arqueologia espanyola. De manera pòstuma, es va publicar la seva obra *Apuntes Arqueológicos* (1879).

¹²¹ Notes en el marge de la quartilla: "Projecció→" i "Menhirs. Darnius. Prats".

[I 53]¹²² En lo térme de Montgàrri, dalt del Plá de Beret, á uns 1620 metres d'altitut, los arqueólechs Gourdon¹²³ y Avilés,¹²⁴ esméntan un crómlech y menhirs, en la divisória de la vall del Pallaresa y la vall d'Arán, ó sia, en la conca del Garona; en lo térme de Viella, en Lluís Marian Vidal, examiná altre menhir, en lo punt dit Mitj-Arán. Es un megalit granítich, de 2 m 40 d'alsada damunt del terror, en que s'aixeca, de secció triangular, tenint 1 m 60 d'ample, per 1^m. de gruix. Se'l trova plantat á la dreta de la carretera de Viella á Fransa. ~~Consigném un fet~~ A Cantó, térme de Rubió, en lo camí de Pallarols á Sort, á una altitut de 1559, ~~n'hi ha un altre, monum-monolit~~ afectant vagament la silueta del cos humá, prop del camí de Pallaróls á Sort. ~~á Austérrí, en lo térme de Talarn, l'arqueólech Sr. Mir y Casares ne dona compta d'un altre monolit~~ [54]¹²⁵ Citarém, com á mes coneguts, 'l d'Ayguafreda de dalt, [sic]

[A 55]¹²⁶ En lo Puig de ~~las Animas~~ la Malavella, á Caldas de Malavella, se creu haver existit una estació palustre ab sos palafites, forma frequentíssima de construir las cabanas en los llachs d'Europa. Demuestra que existian dita estació las destrals de sílex y altres instruments trovats en dit lloch, en la capa mes inferior de la excavació ~~que en dit s'hi feu, havent donat~~ que forma un jaciment d'argila, qual profunditat s'ignora. Damunt d'aquést hi havia un sediment calís, produït per las ayguas ~~sadal~~ sadolladas de principis calissos y mes amunt ~~s'hi h~~ s'hi trová una capa de conglomerat de turba y de carbonat de cals, cobrint la part mes externa la terra vegetal, barrejada ab la ~~quina~~ qual se descobriren ~~moden~~ monedas ibéricas y romanas, tegulas y rajolas d'aquella época. En la capa mes fonda del terror, entre varias pessas dentáries fòssils s'hi descobriren mes de 25 sílex [B 56]¹²⁷ que segons l'arqueólech geroní, ~~Sr. D. Francisco Viñas~~¹²⁸ pertanyen al període paleolítich, barrejats ab restos del equus fossílis, varietas pliscidens,

¹²² Nota en el marge de la quartilla: "Menhirs. (Vall d'Arán)".

¹²³ Maurice Gourdon (Nantes, 1847 – 1941). Excursionista, geòleg i arqueòleg. Fou, entre d'altres, conservador del Musée du Pays de Luchon. Estudià i dibuixà nombrosos monuments megalítics de les muntanyes del Pallars i l'Aran. Entre les seves obres, destaquen *Les sepultures de la Vallée d'Arán* (1879), *A travers l'Aran* (1884) i *Soixante années d'excursions, d'ascensions et de recherches scientifiques dans les Pyrénées françaises et espagnoles* (1847-1929).

¹²⁴ Joan Avilés Arnau (Tarragona, 1864 – Barcelona, 1934). Militar i enginyer. Fou, entre d'altres, membre de la comissió encarregada d'estudiar el traçat del ferrocarril de Ripoll a Puigcerdà. Entre les seves obres destaquen *El Pallars, Arán y Andorra: recuerdos e impresiones del viaje* (1893) i *Historia de la guerra ruso-japonesa (1904-1905)* (1906).

¹²⁵ Nota en el marge de la quartilla: "Menhirs."

¹²⁶ Notes en el marge de la quartilla: "Palol^{ch}. Puig de Malavella / Palafites" i "Font y Sagué, Ayguafreda – La Académica, Vol. 1. – 1877 p. 187".

¹²⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Paleol. / Malavella / Palafites".

¹²⁸ Francesc Viñas i Serra (Girona, 1842 – 1899). Metge, historiador i arqueòleg. Fou, entre d'altres, impulsor de la tertúlia "Cova de Can Viñas", una de les més importants de la intel·lectualitat gironina de finals del segle XIX. Va escriure l'article "Arqueología prehistórica. Hallazgo en Caldas de Malavella", *Revista de Gerona* I (1876), 49-52.

del cervus elaphus, del bos primigenius y d'altres animals d'aquella epoca. Entre las ~~pedras~~ eynas de pedra tallada figuren un ganivet de tall cóncavo en forma del fals, dos mes de tall recte, quasi ~~sencers~~ sencers; tres raspadors de doble ~~tall~~ aresta y en forma de fulla; set puntes de fletxa de tipo triangular, y fragments ~~de tota~~ d'altres pessas análogas. En opinió d'aquell geólech, lo puig de la Malavella fou una petita illa situada al mitx d'una llacuna, confirmantho la topografia del lloch, tencada formant una verdadera conca, per baixas serretas ó pujols; lo carácter geològich del terror, que ~~fou~~ es pantanós; ~~com ho diuen clar~~ la capa de turba y de carbonat de cals la comunicació de la vall de Caldas ab la plana ahon existí l'estany de Sils, la argila que forma 'l fons de la vall, etc. Per altra part, la necessitat d'assegurar la vida contra 'ls atachs de las bestias ^{[C 57]129} feras que ~~viurían~~ tindrían sos cataus y amagatalls en los boscos impenetrables de lo que es avuy la Selva y en lo proper Montseny, feu que 'ls primers habitants de la ~~en~~contrada en los primers temps cuaternáris construissen sas cabanas en mitx del estany, essent, tal vegada, una de las ~~a~~ estacions palustres mes importants de Catalunya, en aquells indrets y qual antiguetat remotíssima posan en clar ~~las capas~~ los sediments que 'ls sigles han anat depositant en lo lloch ahon l'aygua serví de mirall del allavors alterosíssim y esquerp Montseny. Los óssos trovats junt ab los restos de las primitivas eynes, demostren que l'home de Malavella ~~no~~ s'alimentava del moll dels óssos y que encara no havia ~~inventat~~ ~~l~~ inventat lo trevallar l'argila.

^{[1 58]130} Existeixen á Catalunya un nombre considerable de ~~coves~~ covas obertas per la naturalesa en las vessants de nostras montanyas, que, per sa composició, han pogut los agents, que constantment trellan damunt l'escórsa terrestre, obrirhi aqueixas cavernas, que un dia serviren pera a habitació ó aixopluch del home prehistòrich, y ó pera lloch d'enterrament en lo periodo neolítich. No todas las covas de nostra terra han sigut exploradas ab fins científichs; moltes quedan per examinar, una ~~nombre~~ munió d'altras son, ben segur, ignoradas, aixís es que la ~~es~~ Arqueologia espeleológica catalana ~~apenas~~ ~~quasi bé~~ no mes ha donat alguns passos y aquéstos, encara, poch segurs. Ab tot; ~~es devém~~ podém comptar ab alguns datos preciosos, mercés al incansable geólech, ~~company nostre~~ mestre y company nostre, En Lluís Marian Vidal, ~~qual~~ ~~exe~~ qui ~~en~~ las estonas sobreras de son trevall d'enginyer, las ha esmersadas en ilustrar los temps primitius de nostra civilisació. ^{[2 59]131} Son exemple ha ~~sigut~~ tingut seguidors. Nostres consócis Sr. Teixidor, ¹³² Mⁿ. Segura, ¹³³ Sr.

¹²⁹ Nota en el marge de la quartilla: "Paleol. / Malavella / Palafits".

¹³⁰ Nota en el marge de la quartilla: "Coves Neolíticas (Lleyda)".

¹³¹ Nota en el marge de la quartilla: "Coves".

¹³² Joan Teixidor i Cós (Tortellà, 1838 – Barcelona, 1885). Farmacèutic i naturalista. Fou catedràtic de farmàcia de les universitats de Santiago de Compostela, Madrid i Barcelona. Entre les seves

Maluquer,¹³⁴ Pleyan de Porta¹³⁵ y altres han explorat, en las localitats de llur residència, aqueixas estacions prehistòriques. Poch es ha sigut lo fet fins ara, mes, tot es comensar, bastant las trovas fetas obtingudas pera esperonar la curiositat y animar l'estúdi. La mes important d'aqueixas estacions es, tal vegada, la coneguda per la Cova del tabaco, que s'obra en la part alta de la serra de Montroig, no molt lluny de la històrica vila de Camarassa, á 3 horas de Balaguer, Segre ~~amunt~~ amunt, formant duas cambras, en la primera de las quals s'hi trobaren per En Lluís Marian Vidal, qui la explorá, restos de la industria humana y ossos d'animals. Entre 'ls primers figuran unas pedras de molins ó molins de fricció, ó sian, unas pedras de riu grossas, planas d'una cara, sobre las quals, posadas á terra, hi feyan fregar una altra pedra de riu mes petita, ^[3 60]¹³⁶ generalment de granit, ó d'arenisca roja triásica ó d'ofita, que per sa duresa y per la abundancia que 'l lloch proporciona, ~~feu aque~~ servían perfectament pera dit ús. Ernest Chantre,¹³⁷ trová á las covas del nord del Delfinat y dels voltants de Lyó, ~~aqueixos~~ iguals pedras de móldre grans ó d'agllans, que servirían al home neolítich d'aliment, confirmant aquest destí l'haverse trovat en la Cova que esmentém, entre la terra, una aumosta de blat, que 's reduí á pols negra al

obres, destaquen *Notas geológicas tomadas de la provincia de Gerona* (1879-1880) i *Noticias de fenómenos volcánicos en Cataluña* (1884), així com nombroses obres de temàtica farmacèutica.

¹³³ Joan Segura i Valls (Santa Coloma de Queralt, 1844 – 1909). Prevere i historiador. Estudià qüestions d'història, etimologia, toponímia, arqueologia i folklore. Entre les seves obres, destaquen *Historia de la villa de Santa Coloma de Queralt* (1879), *Aplec de documents curiosos e inèdits faents per la història de les costums de Catalunya* (1885), *Història del santuari de Sant Magí* (1887) i *Història d'Igualada* (2 vol., 1907-1908).

¹³⁴ Joan Maluquer i Viladot (Barcelona, 1856 – 1940). Polític, advocat i historiador. Fou, entre d'altres, degà del Col·legi d'Advocats de Barcelona, fiscal del Tribunal Suprem espanyol i president de la Diputació de Barcelona. Entre les seves obres, destaquen *Teatre català: estudi històric-crític* (1878), *Aborígens catalans: assaig històric sobre els primers pobladors de Catalunya* (1880), *Recuerdos de una excursión a Dinamarca y Suecia* (1907), *Recuerdos de un viaje a Canarias* (1908), *Records d'un viatge al Senegal* (1928) i *Una mica d'història (La catalanitat de la darrera diputació provincial de Barcelona)* (1934), així com nombroses obres de temàtica jurídica.

¹³⁵ Josep Pleyan i de Porta (Lleida, 1841 – 1891). Historiador i poeta. Fou, entre d'altres, professor a l'Escola Normal de Lleida, cronista oficial de Lleida, fundador de *El Cronicón Ilerdense* i l'Associació Excursionista Ilerdanesa, i col·laborador de la *Revista de Lérida*, *La Bandera Catalana*, *Lo Gai Saber* i *La Renaixença*. Entre les seves obres, destaquen *Apuntes de historia de Lérida* (1873), *Guía cicerone de Lérida* (1877) i *Álbum històric i monumental de Lleida i sa provincia* (amb Frederic Renyé; 1880).

¹³⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Covas".

¹³⁷ Ernest Chantre (Lió, 1843 – Écully, 1924). Arqueòleg, naturalista i antropòleg. Fou, entre d'altres, subdirector del Museu d'Història Natural de Lió, fundador de la Societat d'Antropologia de Lió i professor d'antropologia de la Universitat de Lió. Entre les seves obres destaquen *Études paléo-ethnologiques* (1867), *Les palafites ou constructions lacustres du lac de Paladru* (1871), *Études paléo-ethnologiques dans le bassin du Rhône* (1875), *Recherches anthropologiques dans le Caucase* (4 vol., 1885-1887), *L'âge de la Pierre* (1899) i *Recherches anthropologiques dans l'Afrique orientale: l'Égypte* (1904).

tractar lo Sr. Vidal de guardarlo. En altrás estacions semblants del extranger se n'han trobadas moltras d'aqueixas pedras de molins.

Altre exemplar curiós consisteix en una pedra foguera, grollerament arrodonida, tal vegada, pera servir de percussor, ~~servi~~ havent donat altrás estacions ~~per~~ com la Cova estudiada pel Sr. Vidal, uns instruments análechs. També descobrí aquest Sr. una pedra de móldre color, de pissarra, que al rentarla 's tení l'aygua d'un viu color de sanch, ~~mes~~ degut al oligist que portava ^[4 61]¹³⁸ adherit aquest atuèll. ~~Está~~ Recordareu que l'home primitiu, á mes d'adornarse ab petxinas, y dents d'animals, y ab brassalets y collarets de perlas y petitíssims dischs ~~paent~~ pacientment fets de pedras, se tatuejava, só es, se pintava la cara y 'l cos, com fán encáre 'ls selvatjes d'alguns punts d'America y d'Oceanía. Se creu també que l'~~ús del~~ color vermell, ~~s'en~~ aixís obtingut, l'emplearia l'home prehistórich pera pintar, abans de cóurela, la terrissa que usava. Mes, aixó no 's trova confirmat en la terrissa que han donat nostras estacions ~~p~~ neolíticas. A mes d'aqueixos objectes, la Cova del Tabaco, proporcioná á son expert explorador sílex tallats, un punxó fet d'ós; un buril demostrant sa estructura que fou utilisat pera ratllar ó gravar la terrissa; un trós de brassalet, fet de petxina d'un pentunculus, igual al que 's trová en la Cueva de la Muger, prop de Granada, de quina estació parlárem en la darrera Conversa;¹³⁹ trossos de petxina, arrodoníts, y alguns ^[5 62]¹⁴⁰ foradats, que lo mateix podrían haver servit pera adornarse, com pera fer cambi, com ~~suposa~~ diu 'l Sr. Vidal, en qual cás trovaríam lo primer indici de la moneda, que fins molts sigles després no inventarís [sic] los Lycis y 'ls Eginetas, allá 'l sigle VIIe ~~de~~ ans de Jesu-Crist, si es que no dega atribuirse als Egipcis, XI sigles abans de nostra Era l'introducció d'aqueix ~~si~~ indispensable signe del valor de las cosas. Aixís mateix fou trovat un ullal d'ós, en forma de mánech. Igualment se descobriren en la Cova que considerém fragments de terrissa, de color roig y de color negrós, feta ab la argila que li proporcioná 'l riu proper al primer habitant d'aquella estació, feta á ~~la~~ má, ab formas senzillas, com la major part de la cerámica de las altrás estacions coetánias, adornadas ab relleus fets en la mateixa pasta quan era humida, estirantla ó aplicanthi tiras d'argila, ó fenthi ratllas y dibuixos geométrichs per medi del buril ó del punxó, d'igual manera que la demás cerámica de per tot arreu. ^[6 63]¹⁴¹ Los óssos ~~del~~ trovats á la cova, pertanyents al Cervus elaphus, ~~de~~ la Capra, ~~del~~ Bos taurus, ~~del~~ texó y ~~del~~ gós, ~~ab~~ a demostran la antigüitat del home que habitá aquell punt, y qual presencia en

¹³⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Covas".

¹³⁹ Jordi Vidal, "Les conferències arqueològiques de Pelegrí Casades (4). Prehistòria de la Península Ibèrica (1905)", *Historiae* 21 (2024), p. 100.

¹⁴⁰ Nota en el marge de la quartilla: "Covas".

¹⁴¹ Nota en el marge de la quartilla: "Covas".

tal lloch demostrá la troballa de dos cránis, que feu mal-bé l'ignorant que 'ls descobrí.

D'altras covas doná rahó l'esmentat con-sóci nostre exploradas per éll en la comarca abans dita, com son la cova negra de Tragó de Noguera y la Cova de l'Ayguá, que no podém entretenirnos á descriure, perque, sobre no contenir cap particularitat que las distingeixi sustancialment de la del Tabaco, podéu llegir la Conferencia que en aqueix Centre doná 'l Sr. Vidal sobre sas troballas, fá ~~1-uns~~ uns onze anys, y está publicada en lo Butlletí.¹⁴² Ab tot, siam permés recordar una observació, molt important que fá 'l Sr. Vidal al acabar sa conferencia. Las destrals de basalt trovadas en la regió lleydatana, demostran, que 'l pre-ilergeta [7 64]¹⁴³ pera construirse aqueixas armas degué trasladarse á la comarca olotina ó als altres terrors volcánichs de la Catalunya oriental, perque de basalt en la enconrada de Lleyda no n'hi ha; per lo tan, es de suposar que las adquiriria per cámbi, primer indici del comers entre las rassas aborígens de nostra terra.

[I 65]¹⁴⁴ En el poble de les Piles, situat á una hora de Santa Coloma de Queralt, al mitx d'un hém, uns grans carreus tapan un gros clot, ~~que~~ á manera de pou. Dintre d'aquésta s'hi trová un esquelet humá, cinch destrals y dos ganivets de pedra pulida. Nostre consóci Mn. Joan Segura, á qui nostra historia y 'ls estudis arqueològichs locals han de sentirli grat per sos lluminosos treballs, comprobá la existencia d'aquella sepultura neolítica, y, á despesas del mateix arqueólech, se feu la troballa de duas mes. La forma d'aqueixas sepulturas-pous, raríssima, ó poch coneguda, á Catalunya, y ~~no~~ que sovintegan arreu en terra italiana, consisteixen en un clot d'amplada vária, fondo d'uns dos metres; al fons d'aquell, un altre clot mes petit, rodó ú oval, de fons cóncavo, [II 66]¹⁴⁵ d'un metre de diametre per altra tant de profunditat. Al fons de la sepultura s'hi posava encongít (arrupit) lo cadávre. En la primera de ditas sepulturas descoberta, 'l cadávre estava ~~assentat~~ ~~assegut~~ sentat, y en las altres en la primera de d posició arronsada. Lo pou que contenia 'ls restos humans era tapat ab grans pedras sense obrar, de forma vária. Lo pou petit de la primera sepultura estava tapat ab grans llosas quadradas, ó sia, en forma de prismas de quatre cares, de mes de dos metres de llarch; las demás sepulturas tenían análoga coberta. La fondaria total d'aquestos enterrament [sic] es d'uns tres metres. Están á la meytat de la pendent accessible d'una ~~no~~ puig, tenint aprop una fonteta, dita Font-Freda. Los restos humans que contenía la primera sepultura estavan del tot consumits, no

¹⁴² Lluís Marià Vidal, "Les coves prehistòriques de la provincia de Lleyda", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 13 (1894), 81-108.

¹⁴³ Nota al marge de la quartilla: "Covas".

¹⁴⁴ Nota al marge de la quartilla: "Las Piles Sepulturar [sic] pou".

¹⁴⁵ Nota al marge de la quartilla: "Les Piles".

aixís el cráni, que era de extraordinari volum; al entorn d'aqueixos ^[III 67]¹⁴⁶ restos s'hi trováren cinch destrals y un ganivet de pedra, tot molt ben trevallat y del tamany ordinari en aqueixa mena d'instruments, (~~uns 0'10 m.~~) d'uns 10 á 20 centímetres de llargada. La perfecció del puliment d'aqueixos exemplars, que 'ls fá semblar de brunyit metall, diuhen clar que pertanyen dits enterraments á la época neolítica. Ab tot s'hi trová un sílex, simplement tallat, que per sa forma sembla pertanyer al ultim periode del paleolítich, ó sia, al magdaleníá; lo qual no significa res en quan á la época en que foren obrats aqueixos enterraments prehistórichs. Arran del punt ahon corresponen las aurellas del cráni descobert, s'hi trová un penjoy fet de petxinas, indubtablement servint d'arrecadas, confirmant tal destí per estar foradadas; á mes, al entorn del coll y damunt del pit del esqueleto s'hi ~~trovaren~~ ^[IV 68]¹⁴⁷ trováren un collaret fet d'algunes dotzenas de petites pedretas calissas. En las altrás sepulturas s'hi descobriren trossos de ganivets de sílex, y un de sencer, de tall corvo, grosser, poch pulit, mes groixut que 'ls altres; quatre llimas ó serras y puntas de fletxa, també de sílex; y per fi, aprop d'aqueixos enterraments, fou trovada una gerra, molt grollera y mal cuyta, adornada ab un collaret de la mateixa terrissa. Sa boca tenia uns '40 [sic] m. de diametre y altres tants d'alsada.

Aqueixa estació pre-histórica es interessantíssima, essent verdadera llástima que no se la hági fet objecte d'una investigació científica, donchs, per los indicis que hi han, tal vegada, se podria descobrir una ~~verda~~ necrópolis primitiva importantíssima.

^[1// 69]¹⁴⁸ Es ~~un fet~~ de poch ~~mesos~~ temps á aquesta part ~~lo in~~ l'interessantíssim descobriment, d'una estació arqueològica en lo Puig-Castellar, ó turó del Pollo, terme de Santa Coloma de Gramanet, fet per nostre consóci, ⁴ Sr. D. Ferrán de Segarra¹⁴⁹ [sic]. Encare que 'l sortós descobridor vos donará compte detallat de sa important troballa en una conferencia que té preparada, y á la qual seguirá una excursió al mateix lloch del descobriment,¹⁵⁰ ab tot, nos creyém en el cas de dirne quelcóm, ja que aquesta conversa s'ho porta. Al cim del puig, entre fragments de ceramica grollera, apareguéren ossos de sanglar,

¹⁴⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Les Piles".

¹⁴⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Les Piles".

¹⁴⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Puig-Castellar".

¹⁴⁹ Ferran de Sagarra i de Siscar (Barcelona, 1853 – Saint-Sulpice-la-Pointe, 1939). Historiador, arqueòleg i polític. Fou, entre d'altres, regidor de l'Ajuntament de Barcelona, diputat de la Mancomunitat de Catalunya i president de l'Ateneu Barcelonès. Entre les seves obres, destaquen *Sigil·lografia catalana* (3 vol.; 1916-1932), *Sant Vicens de Sarrià* (1921), *Les lliçons de la història* (1930), *El govern republicà de Catalunya* (1931) i *La primera guerra carlina a Catalunya* (2 vol.) (1935). Publicà els resultats de les seves excavacions a Puig Castellar en tres articles apareguts al *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* el 1905.

¹⁵⁰ No hem trobat cap referència que confirmi que Sagarra donés una conferència ni fes una visita guiada a Puig Castellar pels socis del CEC el 1905 o el 1906.

primer indici de que ~~s tractava d'un~~ trobava davant d'una estació prehistòrica. Mes avall, la excavació que s'hi feu, donà 'l descobriment d'un trast de muralla de mes de vint metres de llargada y un metre de gruix, construïda ab paret seca, ó sia, sense cap material que la lligués, atapahits los espays buyts ab pedretas y trossos de licorella. En aquest punt ^[2// 70]¹⁵¹ la excavació donà bon nombre d'objectes d'ós y ceràmica. Mes avall del puig, altres murs, en diverses direccions, créuhan el turó, haventni uns trasts paralels al primer ~~trast~~. La munió d'objectes ~~de terrissa~~ fets d'os, d'argila, de bronze y de ferro trobats ~~en aqueixa~~ en lo Puig-Castellar formen una colecció completíssima pera estudiar tot lo progrés de la cultura d'aquell ignot poble d'epoca anterior á la dominació romana. Mes, lo que fá sobrepujar en interés la excepcional troballa, son los cránis, alguns en perfecte estat de conservació, que s'han trobats, presentantse ~~váris~~ un d'ells perforats ab un clau de ferro y ~~altres trepanats~~. ~~Son~~ Es dolicocefals, aixó es, allargats, tenint de remarcable l'extraordinári desenrotllo del occipital, de forma excessivament convexa, la grandaria de la cavitat orbitaria, la estretura frontal y 'l grau elevat de prognatisme. Altres cránis se trobaren perforats com l'alterior [sic], y closcas ab evidents senyals de trepanació. Alguns n'hi han que revelan un tipo negróide, fet notabilíssim per ^[3// 71]¹⁵² quan, ara de poch, se n'han estudiat d'aqueixos cránis trobats en la illa de Sicília, segons porta ~~L'An~~ la *Révue Anthropologique* de París,¹⁵³ presentant lo frontal molt aplanat, l'arrel nassal ~~m~~ quasi perpendicular [sic] al frontal, tenint pronunciadíssims los archs superciliars, carácter, com que com [sic] diguérem en ~~nostre~~ una de las anteriors conversas,¹⁵⁴ presentan los cranis de las rasses mes primitives d'Europa, que segons los antropólechs se l'anomena de Neándertal, com recordareu. Los restos ~~carbonisats~~ humans incinerats y carbonisats per la cremació, fan suposar que l'home primitiu que habitá la estació de Puig-Castellar, desconeixia, ó no practicava l'inhumació de sos morts, revelant aquesta circumstancia, y 'ls óssos de cervo, porch-sanglar, cabra selvatge, que barrejats ab las runas, s'han trobats, ab senyals d'haver sigut obrats pera servir d'instruments, ~~que s tracta d'una gent de la época paleolítica~~ com escarpres, perforadors, agullas, punxons, mánechs de banya, y pessas dentarias de sanglars y altres animals, aixís com la ^[4// 72]¹⁵⁵ munió de petxinas foradadas y altrás cremadas, que s tracta d'una estació dels darrers temps de la época paleolítica, ó del comens de la neolítica, com ho demostran los objectes trevallats ab pedra,

¹⁵¹ Nota en el marge de la quartilla: "Puig-Castellar".

¹⁵² Nota en el marge de la quartilla: "Puig-Castellar".

¹⁵³ Casades potser fa referència als estudis de Giustiniano Nicolluci, tot i que no ens consta que publiqués cap treball a la *Revue Anthropologique*.

¹⁵⁴ Jordi Vidal, "Les conferències arqueològiques de Pelegrí Casades (3). Prehistòria universal (1905)", *Historiae* 20 (2023), p. 88 i s.

¹⁵⁵ Nota en el marge de la quartilla: "Puig Castellar".

en especialment una pessa de pissarra maclífera, grollerament trevallada y destinada pera móldre grá; un instrument de tall molt afilat, fet de pissarra silíceia; quatre objectes de ~~grauca~~ grauvacca del carbonífer inferior, destinats, probablement, á llimar ó allisar óssos pera convertirlos en instruments; pedras de fona, fets de palets de riera; una serra, trossos de quartz, pedras esmoladoras, fragments de destrals, y, ~~sobre tots aqueixos exemplars, una pedra escrita, ab tipos ibérichs, molt ben arrodonida y pulimentada etc.~~

Revélan un altre período mes avansat, los objectes de terrissa, que, com recordareu, fan sa aparició en la época de la pedra ~~talla~~ pulida, ó neolítica. Es, grollerament obrada en alguns exemplars; perfectament feta en altres. Entre ells sobressurt una urna cinerària, de forma elegant, de proporcions regulars y d'ornamentació senzillíssima. [5// 73]156 Altrament, son en gran nombre 'ls objectes de terrissa fins ara trovats á Puig-Castellar, ab diversitats de motius ornamentals, mes de 30 variants, alguns molt primitius y adornos fets ab els dits y les ungles ~~fabrica~~. Aqueixa cerámica es trevallada á má, sense torn, ab terra sense garbellar, tal com se trova en lo lloch del descobriment, posada á secar al sol ó al ayre lliure; son color es rojench obscur y negrós; molts d'aqueixos atuells no tenen nansas, sino un senzill mugró ó una orelleta pera agafarlos, ~~revelant~~ podentsela calificar aqueixa cerámica com á molt primitiva, per presentar tots los caràcters de la aixís considerada pels arqueólechs. Com á notable, y que no te mes parió sino en la trohada en la ~~estació~~ necrópolis anteromana de Cabrera de Mataró, de que parlarém tot seguit, es una gran urna cineraria de gressor extraordinària, ~~diferencia~~ diferenciante tan solament per los distints motius d'ornamentació, que no presenta la urna de Cabrera.

[6// 74]157 També foren trovats pundus y fusayoles, objectes de terra cuyta que, especialment, els últims, datan de la edat de la pedra pulida, y servian pera fussions de filar y pera pesos de teler, segons sa grandària. Totas las estacions neolíticas han donat abundantment aqueixos petits utensilis, y se'n troban per tot arreu. També s'han descoberts dischs de terrissa perforats, que servirian pera pesos de xarxas ó altres usos semblants, y finalment, no faltan en tan rica estació los vestigis de llars de foch de las cabanas que habitaria aquell poble aborigen.

D'objectes de metall, á mes dels claus perforadors de crànis, se trovaren, una espasa de las anomenadas ibericas, com las de Cabrera de Mataró, ab sa vayna, com las de dita necrópolis pre-romana; claus, fragments de ~~dagas~~ punyals, una fals, tascons, una petita romana de pesar, puntas de llansa, etc.

[6bis// 75]158 No corresponen al periodo que estudiém, sino que representan una edat ja històrica, encare que anterior, tal vegada, á la época romana, alguns

¹⁵⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Puig-Castellar".

¹⁵⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Puig-Castellar".

¹⁵⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Puig-Castellar".

exemplars de ceràmica negra, finíssima, que presenta tots los caràcters de la ítalo-grega, essent exactas, com á factura, y ornamentació variadíssima y elegancia de galbe á la trovada á Cabrera de Mataró, y altres objectes de bronze y aram.

Pera acabar aqueixa apressada relació de las trovallas del Puigcastellar, no podém prescindir de senyalar un objecte interessant, que ha parlat per tots los demés y que dona molta llum sobre l'origen de tan rich ~~est~~ dipòsit. Es un objecte de pedra calissa, marmorea, arrodonit y pulimentat, semi-esferich, del tamany y forma de taronja. Está atravesat en son centre per un ferro, reblat de baix y tenint una anella en la part superior. A son voltant, hi porta una inscripció incisa, ab caracters ibèrichs, ^{[6//—tef 76]159} composta de dotze lletres. Segons Hübner¹⁶⁰ ~~diu aquesta llegenda~~ ha d'interpretarse l'epígraf ab lo mot: Usdihairarin. Ab lo poch conegut de la llengua iberica y de la escriptura de nostres aborígens, aquest objecte, per si sol, bastaria á fer célebre las sortosas trovallas del Puig-Castellar.

Las excavacions, en una petita part, empresas, y ja tan ricas en resultats, fá esperar que novas sorpresas y datos preciosos han de proporcionar á la Arqueología de Catalunya.

^{[77]161} A Sant Feliu Cabrera de Mataró, fá 24 anys, que 'l il·lustradíssim arqueòlech D. Joan Rubio de la Serna,¹⁶² descobrí una necrópolis ante-romana, interessantíssima, que, encare que 'l poble que la ~~con~~ construí pertanyi á la historia primitiva de nostra terra, y per tan no pot calificarse'l de prehistòrich, ab tot, devém parlarne ~~d'ell~~ en aquesta Conversa, ~~per~~ porque en ella tractém de fets y de testimonis ~~d'un tem~~ ab los quals s'inaugurá 'l llibre ~~de la~~ historial de nostra pàtria. El poble que ha deixat ~~las~~ mostres ~~eviditen~~ evidentíssimas de sa existencia en la costa llevantina no era bárbre, sino en estat de plena civilització, encara que antiquíssima. Las trovallas fetas á casa Rodon de la horta pel Sr. Rúbio ~~confirman lo~~ forman una plana, ~~b~~ de gran interés, pera estudiar la industria y costum de nostres aborígens; plana que 's lliga ab la que ha trovat, are de poch, nostre sortós y expert sigilógraf En Ferrán de Sagarra, ~~á San en una~~

¹⁵⁹ Nota en el marge de la quartilla: "Puig Castellar".

¹⁶⁰ Emil Hübner (Düsseldorf, 1834 – Berlín, 1901). Arqueòleg i epigrafista. Catedràtic de Filologia clàssica de la Universitat de Berlín. Entre les seves obres, destaquen el segon volum del *Corpus Inscriptionum Latinarum* (1869), *Inscriptiones Hispaniae Christianae* (1871), *La arqueología de España* (1888) i *Monumenta Linguae Ibericae* (1893).

¹⁶¹ Nota en el marge de la quartilla: "Cabrera".

¹⁶² Juan Rubio de la Serna de Falces y Pelegero (Vélez-Rubio, 1834 – Barcelona, 1917). Advocat i arqueòleg. Membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Fou el descobridor de la necrópolis ibèrica de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar). Entre les seves obres, destaquen *Monografía de la villa de Vélez-Rubio y su comarca* (1900), *Los primeros habitantes de España según la historia y según la arqueología* (1904) i *Ensayo crítico-histórico-arqueológico sobre los fenicios* (1912).

en lo Puig del Pollo del térme ^{[B 78]163} de Sta Coloma de Gramanet. Per gran fortuna aqueixos descobriments ~~no~~ han sigut fets en propietats de cultíssims coneixedors de la Arqueologia.

Las excavacions fetas ~~en la~~ á ca'n Rodon de la Horta foren ilustradas pel Sr. Rubio de la Serna en un trevall notabilíssim publicat ~~en l~~ entre las Memorias de la Real Academia de la Historia.¹⁶⁴ Ab lo resultat ~~d'a~~ de las trovasas se n'ha fet un museu, en quin hi figuran desde las armas neolíticas, fins la cerámica greco-hisibérica perfectíssima representada per urnas cinerarias, copas, plats, vassos; y una abundant colecció de'armas, joyas y objectes d'os, aram, bronze y ferro. ~~Las~~ Los enterraments, dintre ó aprop dels quals se trovaren aqueixa munió d'objectes, representan tot lo desenrotllo d'una civilisació primitiva. Las urnas cinerarias ~~representan~~ ofereixen totas varietats de formas que las necrópolis de la Europa antigua han donat á sos exploradors y que omplan ~~las~~ ^{las} vitrinas dels principals Museus. Una d'ellas, empro, es especial de la localitat; consisteix en una ^{[C 79]165} grossa amfora, sense coll, ab nansas rudimentarias, tenint la boca en la part superior y mes inflada del vas. Sas dimensions son extraordinarias. Per trovarne de parionas tindrian d'anarse á cercar á Issarlik, la antigua Troya, ahon se trováren aquellas grans jerras conegudas pels arqueólechs ab lo nom de Pytöis, y a Creta en lo palau de Minos á Cnossos. A l'Etruria se n'han trovasas de semblants, especialment á la Campania. La confecció d'aqueixas urnas es grollera, en general; la terrissa, ab tot, es bastant fina, y sa coloració tan variada com las de sas congénere de per tot arreu ahon s'es estudiada la Antigüetat. Los plats d'argila sense barnís, agrupats al entorn de las urnas cinerarias ab indicis d'haver contingut aliments, recort de las apaturias funerárias dels pobles antichs, presentan la coloració desde 'l negre llustrós fins al roig mes viu, y com á factura, n'hi [sic] desde la mes grollera á la mes cuydada.

Son de notar los vasos pera libacions, ~~tots~~ ^{ab} de tipos diferents y alguns originalíssims, propis del ~~lloch~~ punt de la trovasa, sense similars en lloch mes, de formas elegantíssimas, ~~recof~~ ^{[80]166} recordant alguns los exemplars mes notables de la cerámica grega ~~arcaica~~ antigua; los vasos pera perfums, notables per sa gran varietat en la pasta, en la forma y en lo decorat, podentse estudiar ab aqueixos exemplars tot lo desenrotllo de tan important industria, donchs, que n'hi han que son propis de la edat del bronze, fet de terra bruna, grollerament

¹⁶³ Nota en el marge de la quartilla: "Cabrera".

¹⁶⁴ En realitat, Rubio de la Serna va publicar dos articles al butlletí de la Real Academia de la Historia: "Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta en Cabrera de Mataró (Barcelona) en 1881", *Memorias de la Real Academia de la Historia* 11 (1888), 669-789 i "Antigüedades descubiertas últimamente en Cabrera de Mataró", *Boletín de la Real Academia de la Historia* 14/5 (1889), 417-426. Molt probablement, Casades es referia al primer d'aquests treballs.

¹⁶⁵ Nota en el marge de la quartilla: "Cabrera".

¹⁶⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Cabrera".

trevallats y ab adornos geométrichs, y altres que recordan la terrissa helénica primitiva.

A mes dels objectes de ceràmica trovats á Cabrera de Mataró, ab una abundancia y varietat com ~~may s'havia fet en nostre~~ no pot presentar cap mes estació arqueològica pertanyents á la civilització pre-romana de la Península, foren descobertas gran número d'armas, de espècies, fórmes y disposició variadíssimas, que per sí solas, han cridat la atenció de quants arqueòlechs las han examinadas, resolent son estudi 'ls dubtes que existian sobre 'l modo y 'ls medis de combatre que tindrían nostres aborígens abans de la dominació romana, ~~fet que fins fa~~ ^{[E 81]167} poch estudiat pels arqueòlechs per lo despréci que ~~en u~~ de bon principi 's tingué per los objectes y ~~exemplars~~ de ferro que las excavacions proporcionavan, y pel poch cas que, en general s'es fet entre nosaltres dels exemplars d'aquell mineral, que si avuy lo tenim per molt comú, en los temps antichs se'l tingué per mes preciós que 'l mateix or. Los objectes de ferro de la época pre-romana son per aquesta rahó, raríssims, y com la necrópolis de Cabrera n'ha proporcionat de molt interessants, veus aquí 'l perque, sovint, es estudiada la colecció per los arqueòlechs estrangers. Entre 'ls exemplars salvats de la destrucció dels agents naturals figuren algunas espasas, arma predilecta dels antichs Ibers, famosa entre 'ls pobles de la antigüetat. La circumstancia d'haverse algunas trovadas clavadas per la punta al costat de las urnas cinerarias, revelan la categoria del personatge inhumat en la necrópolis cabrerenca. Algunas de ditas espasas se trovaren torsadas, sembla, intencionalment, ~~re~~ tal vegada per obehir á un rito funerári, que ignorém. No totas ^{[F 82]168} tenen lo caracter distintiu de la espasa ibérica, aixó es, á ~~duas~~ dos tallants, ab punta penetrant y de curtas dimensions, adoptada pels romans y galos tan bon punt la coneguéren, ~~donchs~~. També, se troba la ens falcata, que sembla ~~usáren~~ usavan los ~~cavall soldats~~ combatents de cavall; ~~Moltas~~ algunas conservavan la vayna de ferro, y moltas altrás armas,¹⁶⁹ que per pertanyer á época històrica ~~non~~ no 'ns en cal parlar. Foren trovats ~~altres~~ molts exemplars de bronze y de ferro, que per relevar [sic] esser procedents d'un poble, no primitiu, sino en estat de perfecta cultura, no devém inclouirlos en aquesta conversa, destinada á la Prehistoria ó Protohistoria de la nostra terra.

^{[1 83]170} Els testimonis mes visibles, y, per tan, mes coneguts de tothom, del passat remotíssim de nostra terra, son, sense dubte, los sorprenents vestigis de las murallas, ditas ciclópeas, que, ~~admiran al á tothom generalment~~ quants las contemplan causan maravella ó estranyesa, existents á Tarragona, á Gerona, á

¹⁶⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Cabrera".

¹⁶⁸ Nota en el marge de la quartilla: "Cabrera".

¹⁶⁹ Nota en el marge de la quartilla: "P. 707".

¹⁷⁰ Nota en el marge de la quartilla: "Murallas ciclopeas".

Olerdula y á Mur, ~~com las mes~~ únicas de quinas se té noticia certa, ~~deventhi incluir, encare que mes modern, tal vegada, 'l mur indiketa que álsa encäre sa~~ ~~revellida testa, prop la mar, en lo sorral que fou la poderosa Ampúrias.~~¹⁷¹ La conservació, quasi miraculosa, d'aqueixos restos venerabilíssims, es deguda, en part, per la successió de generacions que á son redós hi feren estada, fundanthi las primitivas ciutats que, com Tarragona y Gerona, viuhen encare. Es cosa sabuda que 'ls ^[2 84]¹⁷² fenicis primer, y despres els grechs, aprofitaren moltas vegadas las ciudadellas ó llochs fortificats dels pobles indígenas, que subjectaren, pera fundárhí llurs empóris y ciutats. Ab tot, fins ara, no s'han descoberts indubtables vestigis d'una ocupació, per tribus autóctonas, que precedís á la dels mateixos fenicis, encare que sia probable que una població anterior á la colonisació grega hagués tingut son assiento en ditas poblacions primitivas. D'~~als~~ aixó 'n son exemple Ampúrias y Rosas.

A Tarragona, diu Hübner,¹⁷³ sembla quasi cert que la part mes antiga de sas soperbas murallas fou construïda abans de la ocupació romana. Los Scipions se serviren, mes tart, d'aqueixos fonaments pera fer del castrum de Tarragona ^[3 85]¹⁷⁴ la principal fortalesa del país, junyit al carro victoriós de Roma, lo ~~qual~~ que passá igualment á las demás ciutats, fortificades pels romans, ahon també s'hi véuhen los fonaments d'aqueixas murallas, construïdas pels indígenas, en época molt mes antiga que la ocupació romana. Aquests ~~van~~ es lo criteri que sobre las ~~construccions~~ murallas ditas ciclópeas de nostra terra sostén el gran arqueólech, tan coneixedor de la Arqueologia hispana, l'Enrich Hubner, y que es lo mes prudent acceptar, sense reserva. Las grandiosas murallas del acrópolis de Tarragona, son en sas parts mes antigüas d'origen ibèrich, poble que doná 'l nom de Kosse á sa ciutat, demostrant aquesta atribució las lletres també ibéricas esculpidas per los pica-pedrers ~~iberi~~ que ~~las trev~~ trevallaren los gegantins carreus. Damunt d'ells, y aprofitant las petitas portas ^[4 86]¹⁷⁵ ciclópeas, los romans, com sabeu, sobreposáren una muralla, tal vegada augustea, al mur indígena. Lo mateix passá ab lo reclós amurallat de Gerona. Los dominadors del mon, mes respectuosos que 'ls ~~sábis~~ semi-sábis enginyers moderns, ab los recorts antichs y ab lo que ~~estima~~ mes estimavan los pobles sotsmesos, no destruïren las bárbres construccions indígenas, si una necessitat imperiosa no 'ls ho obligava, y, mercés, á aquesta mostra de superior cultura, avuy podém estudiar aqueixos venerables restos d'una antiguetat remotíssima. ~~Empro~~ Empró, alguns crítichs, poch amichs d'acceptar de bonas á primeras, las

¹⁷¹ Nota en el marge de la quartilla: "No".

¹⁷² Nota en el marge de la quartilla: "Murallas ciclópeas".

¹⁷³ Casades es referia a Emil Hübner, *La arqueología de España*, Barcelona, 1888, p. 241.

¹⁷⁴ Nota en el marge de la quartilla: "Murallas ciclopeas".

¹⁷⁵ Nota en el marge de la quartilla: "Murallas ciclopeas Tarragona".

afirmacions dels altres autors, per respectuosas que sian, han suposat si no todas las murallas ciclópeas son tan antiguas com sempre s'ha cregut, féntlas, pel contrari, de la época dels Escipións.

^[87]¹⁷⁶ En lo petit poble de Mur, enlayrat damunt la serra que voreja pel Sud la Conca de Tremp, s'hi veu altre recort de la estada en nostra terra del poble constructor dels megalites. Es un trast de muralla format de grans carreus de 2 á 3 metres de llargada y de 0'80 m. á 1 m. de gruix, ~~encaballats~~ arrestellats uns damunt dels altres, sense formar filadas, empro guardant parament. Té aprop aqueixa feyxuga construcció lo vell monastir y 'l castellot que com guayta vigila tota la Conca. Avuy no es de molta llargada aqueix mur; empro, 'ls vestigis que arreu se trovan, indican que fou molt considerable sa extensió.

^[88]¹⁷⁷ Lo doctíssim D. Manuel Milá y Fontanals,¹⁷⁸ fá una cinquantena d'anys,¹⁷⁹ que cridá l'esment dels escasíssims ~~h~~ arqueòlechs y historiògrafs de la nostra terra, que allavors, tot just, comensava á dexondirse del secular ensoyament en que la deixáren las terribles ponentades que ~~converti~~ cuydaren de convertir en trist hermot, l'abans jardí florit de nostra patria, sobre la estació protohistórica d'Olérdula, senyalant un testimoni del passat de Catalunya, germá de las murallas ~~de~~ tarragoninas. Un llarch trast de mur ciclopich, interromput prop d'un de sos extrems per una torra quadrada y á la part oposada per una porta ~~perpendi~~ defensada per duas torras també quadradas, una de las quals ^{[2}^{89]}¹⁸⁰ s'avansa y 's presenta mes bé com un angul de lo que resta de la muralla, interrompuda de nou per altra torra semi-circular, de temps posteriors. Aixís descriu Milá y Fontanals aqueix monument, ~~tan poch conegut~~. La construcció de grossas pedras, de dimensions colossals, ~~de tall~~ d'arestas si bé rectangulars, desiguals en abduas dimensions de llur superfície y per consegüent no forman filadas, junt ab la ausencia de tot morter, son una mostra d'una de las construccions del darrer període de las fábricas ciclopeas y com una transició entre éllas y la construcció de murallas pels pobles antichs é històrichs. En alguns carreus, hi observát Milá un circol ó cilindre ample poch ressaltat.

¹⁷⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Murallas ciclopeas (Mur)".

¹⁷⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Olerdula".

¹⁷⁸ Manuel Milá i Fontanals (Barcelona, 1818 – 1884). Filòleg. Catedràtic de Literatura de la Universitat de Barcelona. Fou un dels principals impulsors de la restauració dels Jocs Florals de Barcelona el 1859. Entre les seves obres, destaquen *De los trovadores en España* (1861), *Resenya històrica y crítica dels antichs poetas catalans* (1865), *De la poesía heroico-popular castellana* (1874) i *Romancerillo catalán: canciones tradicionales* (1882).

¹⁷⁹ Casades probablement fa referència a l'obra de Manuel Milá i Fontanals, *Apuntes históricos sobre Olerdula*, Barcelona, 1868.

¹⁸⁰ Nota en el marge de la quartilla: "Olerdula".

Aqueixa estació proto-històrica ~~de nostre p~~ del ^[90]¹⁸¹ Panadés, ~~va~~ conté, á mes, altres particularitats que sempre han cridat l'esment dels arqueòlechs. Son las sitjas, y altras entalladuras ó excavacions obertas ~~en~~ á la roca; tenint un ~~al~~ hermós exemplar d'aqueixos treballs rudíssims en ~~la muralla~~ lo fósso, obert també á la roca, que volta la muralla del castell de Pera-tallada, en l'Ampurdá. A Olérdula, si no 's tovan aqueixos fossos, en cambi al peu de la muralla ciclòpea hi ha obert, en lo rocam de la montanya, un safréix ó estany de grans dimensions, al qual, per medi de petits rechs, hi baixavan las ayguas de la part superior de la montanya. A mes, s'observan arreu, ~~alts~~ varis sólchs ó entalladuras, oberts á la roca, ~~que podrian esser lo~~ limitant espays quadrats, que podrian ~~esser~~ servir pera encaix ^[4 91]¹⁸² de las parets de tanca de las casas que formarian la primera ciutat olerdulana; corresponentse aqueixos vestigis remots ab los que á Portugal, Galícia y Extremadura tenen lo nom de citánias y castres. No lluny del puig en que 's trovan aqueixos vells testimonis d'una civilisació primitiva, en lo lloch dit La Vall, s'hi véuhen, aixís mateix, ~~aq~~ iguals entalladuras obertas á la roca, y en las Planas hi ha una ~~cavitat, de gran pa~~ gran cavitat que presenta senyals d'haver servit, no ~~ja~~ já de habitació, ~~com~~ com altras properas mes reduídas, sino pera fornol ó oficina de fundició de metalls; los detalls y particularitats que ofereix aqueixa excavació no donan lloch á dubtes.

Se tracta, donchs, d'una estació de las mes ^[5 92]¹⁸³ importants que existeixen no sols á Catalunya, si que també en tota la Península, no trovant similars sino al extrem Nor-oest de la mateixa. Fá cinquanta anys, que Olerdula, espera una missió científica que retórni á la historia primitiva de Catalunya aqueixa interessant página, que comensá á llegir nostre mestre l'igs insigne Milá y Fontanals; plana que, á mes d'un interès nacional, lo té ~~igualmen~~ d'igual manera mundial, perque, aqueixos descobriments pertányen ~~á la~~ als anys de tota la humanitat. La acrópolis, ciutadela ó recinte fortificat d'Olérdula, ben estudiats, poden tenir el mateix valor ~~arqueològich~~ ^{arqueològic} pera nosaltres que 'ls descobriments de Schliemann.¹⁸⁴

[1 44]¹⁸⁵ Resumint:

Donchs bé; tota aqueixa munió de testimonis de la llarga existencia d'una població primitiva, autóctona ó sobrevinguda, á Catalunya, á quin poble

¹⁸¹ Nota en el marge de la quartilla: "Olerdula".

¹⁸² Nota en el marge de la quartilla: "Olerdula".

¹⁸³ Nota en el marge de la quartilla: "Olerdula".

¹⁸⁴ Heinrich Schliemann (Neubukow, 1822 – Nàpols, 1890). Empresari i arqueòleg. Dedicà bona part de la seva fortuna personal a l'arqueologia. Va excavar a Troia (1870-1890), Micenes (1876), Orcomen (1880) i Tirint (1884-1885). Entre les seves obres, destaquen *Ithaka, der Peloponnes und Troja* (1869), *Troy and its remains* (1875), *Mycenae* (1878), *Ilios* (1881), *Troja* (1884) i *Tiryns* (1885).

¹⁸⁵ Nota en el marge de la quartilla: "Pobles primitius".

pertany? Fou un rebrot de la rassa Camita que vingué á nostra terra á conseqüència de la dispersió dels homes ~~sota la torre~~ de que 'n párla la Bíblia? D'aqueixa antiquíssima gent, ¿foren los ~~Etruschs ó Sards Etruschs etruschs~~ homes de la Mar (Mediterranea), que conegueren los Egipcis; los etruschs, primitius civilisadors de la península italiota, els Creténchs, primers navegants; 'ls Fenicis, que ab sas naus y comers, recorreguéren lo mon conegut allavors? ¿Fou una rássa indo-europea (?), com los Lybi-fenicis, els íbers ó ~~ligurs~~ ligurs? ¿Fóren los mariners ~~helens~~ egues quins civilisaren positivament ~~los~~ als nostres aborígens? ¿Qui ho pot dirho ^[2 445]¹⁸⁶ d'una manera fixa, si en nostra terra hi han mostres, ben palesas algunas, que poden indistintament esser atribuïdas á qualsevulla d'aqueixas gents antiquíssimas?

Autors, ~~tan~~ de tan prestigi com lo Sr. Berlanga,¹⁸⁷ sostén que foren los Tyrís, ó sia 'ls navegants de Tyr, ~~los quins~~ qué los qui visitáren les costes orientals de la Península, arriuant ^[3 446]¹⁸⁸ Los Tirís tenian un port á Tarragona. Los Helens Fenicis Helens foren los primers que anomenaren Iberia al país á la regió de la Hispania que correspon en part es avuy á Catalunya, ahont fundaren sembrantla de colonias sas costas, comensant entre ellas Rhodes y Emporion, fundadas pels Phoceus de Massalia

En el sigle IV a.J.C. los Celtas penetran

Los tirís visitavan ab sos vaixells á las platjas de la primitiva Iberia, quedant senyals imborrables de sa ~~estan~~ estada en élles, en las murallas de Tarragona; que 'ls íbers del periodo neolítich no haurían pogut aixecar, si 'ls Fenicis no 'ls haguessin ensenyat los elements del art de edificar, valentse de semblants monolits; com abans ho feren los ~~sidonis~~ sidonesos, ab los Pelásgs de la Grecia y de la Itàlia; ab los xipriotas y maltesos, quals celebrats temples, en runas, ab sos inmensos carreus, marcats alguns ab lletres fenícias, recordan los Tarragonins, sent tals murallas las mes genuinas representants del monolitisme ^[4 447]¹⁸⁹ arquitectural d'aquells navegants, refractaris á las formas estéticas y entusiastas per la solidesa y las proporcions amplíssimas de sas edificacions, com ho ensenyan los restos que 's conservan de tals construccions en los murs, encara en peu, d'Aradus y en los restos que subsisteixen de Marathus ~~segons~~ afirma Berlanga. Comunicáren á la vegada 'ls ~~T~~ Tyrís als de Tarraco 'l marvellós invent de son alfabet, que adaptaren aquéstos al idioma que parlávan, senyalant ab ~~ells~~ aquells signes fonétichs los grans y grollers ~~si~~ carreus

¹⁸⁶ Nota en el marge de la quartilla: "Pobles primitius".

¹⁸⁷ Manuel Rodríguez de Berlanga Rosado (Ceuta, 1825 – Alhaurín el Grande, 1909). Advocat, arqueòleg i epigrafista. Entre les seves obres, destaquen *Estudios sobre los bronceos encontrados en Málaga a fines de octubre de 1851* (1853), *Estudios romanos* (1861), *Los bronceos de Osuna* (1873), *Los bronceos de Bonanza, Lascuta y Aljustrel* (1881) i *El nuevo bronceo de Itálica* (1891).

¹⁸⁸ Notes en el marge de la quartilla: "Iberia Es Catalunya" i "Tiris Murallas de Tarragona".

¹⁸⁹ Nota en el marge de la quartilla: "Tiris murallas Tarragona".

en los enórmes murs ab que ~~erearen~~ enclogueren sa ciutat, recordant, á maravella, los gegantins restos arquitectónichs d'Erìx.

Despres de las afirmacions de tan autorisat ~~historià~~ historiògraf, qui ab Menendez y Pelayo,¹⁹⁰ son ~~única~~ gloria positiva de la Espanya en sas acaballas, únichs sobrevivents d'aquella generació ilustradíssima de la ~~passada~~ divuytana y passada centúria, que comtá ab un ~~Mommsen~~ Mommsen [sic]¹⁹¹, ab un Hübner, ab un ^[5 448] Lenormand [sic];¹⁹² ab un Schliemann, ab un Mariette,¹⁹³ ab un Evans¹⁹⁴ etc. etc. es inútil que aportém opinions, conjecturas y teorías d'autors de menor volada, si bé molt respectables, y acatém las ensenyansas del ~~gran~~ mestre. Segons aquést autor, las invasions de pobles á las Hispánia y á la Ibéria, ~~que no son eran una mateixa~~ quals noms geogràfichs corresponen á duas ben determinadas porcions de nostra península, – que may s'han confosas, encára que conquistadors, dominadors y polítichs s'han feta la ilusió d'havérho lograt en llur temps –, per l'ordre cronològich que 's pot establir, fóren; la ~~pr~~ primitiva de totas, la dels Vascons; seguint els Ibers; despres els Cananeus; los Sidonesos y 'ls Tyris; els Grechs, los Cartaginesos, els Celtas y per fi, 'ls Romans. D'aqueixas inmigracions, uns, tinguéren el caràcter ^[6 449] de pobladors del país, com foren els Vascons, els Ibers, els Cananeus, els Sidonesos y 'ls

¹⁹⁰ Marcelino Menéndez Pelayo (Santander, 1856 – 1912). Historiador de la literatura. Fou catedràtic d'Història de la Literatura de la Universitat Central de Madrid. Entre les seves obres, destaquen *La novela entre los latinos* (1875), *Historia de los heterodoxos españoles* (1880-1882), *Historia de las ideas estéticas en España* (1883-1889) i *Historia de la poesía hispano-americana* (1911).

¹⁹¹ Theodor Mommsen (Garding, 1817 – Berlín, 1903). Historiador, jurista i polític. Fou, entre d'altres, catedràtic d'Història Antiga de la Universitat Friedrich Wilhelm de Berlín. Impulsà la publicació del *Corpus Inscriptionum Latinarum* i el 1902 rebé el premi Nobel de Literatura. Entre les seves obres, destaquen *Römische Geschichte* (1854-1885), *Römisches Staatsrecht* (1871-1888) i *Römisches Strafrecht* (1899).

¹⁹² François Lenormant (Paris, 1837 – 1883). Orientalista i arqueòleg. Catedràtic d'Arqueologia de la Bibliothèque nationale. Fou un dels primers assiriòlegs que va identificar la llengua sumèria en els textos cuneïformes mesopotàmics. Entre les seves obres, destaquen *Description des antiquités égyptiennes, babyloniennes, assyriennes, mèdes, perses, phéniciennes* (1867), *Histoire du peuple juif* (1869), *Le déluge et l'épopée babylonienne* (1873), *Les premières civilisations* (2 vol.) (1873), *La magie chez les Chaldéens et les origines accadiennes* (1874), *La divination et la science des présages chez les Chaldéens* (1875) i *La langue primitive de Chaldée et les idiomes touraniens* (1875).

¹⁹³ Auguste Mariette (Boulogne-sur-Mer, 1821 – Bulaq, 1881). Egiptòleg. Fou, entre d'altres, fundador i director del Servei d'Antiguitats d'Egipte. També portà a terme nombroses excavacions, entre les quals sobresurten les del Serapeum de Memfis. Entre les seves obres, destaquen *Dendéreh* (5 vol.; 1870-1875), *Karnak. Étude topographique et archéologique* (1875), *Voyage de la Haute-Égypte* (2 vol.; 1878-1880) i *Catalogue général des monuments d'Abydos découverts pendant les fouilles de cette ville* (1880).

¹⁹⁴ Arthur John Evans (Nash Mills, 1851 – Youlbury, 1941). Arqueòleg. Conservador de l'Ashmolean Museum d'Oxford (1884-1908). Fou famós sobretot pel seu descobriment de la civilització minoica. Entre les seves obres, destaquen *Tha Palace of Minos* (4 vol.; 1921-1935) i *Scripta Minoa* (1952).

Celtas; mentres els Tyris, els Grechs, els Cartaginesos y 'ls Romans, en sos principis, per lo menys, foren mers estrangers que 's feren estadants de las Hispánias, atrets pels ~~grans~~ grassos resultats que 'ls hi proporcionaren la agricultura, que 'ls cananeus ensenyaren als indígenes; la industria, que 'ls ~~Fenícis explotaren~~ Tyris trafiquejaren; las menas, ~~que 'ls Fenícis explotaren y~~ ~~ls~~ y 'l comerç marítim, explotats pels Fenícis. Ab lo temps y las constants relacions que nasqueren entre 'ls indígenes y aqueixos forasters, molts d'aqueixos pobles asiàtics, heléns, africans y italiótes acabaren per aposentarse, definitivament, en nostre territori; ~~ee~~ prenent muller entre las donas del país, naixent d'aqueixas unions las sub-rassas Iber-fenícia, Iber-^[7 420] helénica y Iber-púnica; y aixó succehí en una época anterior en centenars d'anys á la invasió dels Celtas, que precedí á la romana, en temps que éntren de plé en la historia escrita. Es cert, que VI sigles abans de J.C. se trova establerta en las regions Sud de la Hispania, á la Tartessia, segons Schulten^{195, 196} una gent dita Libio-fenice, mes, no foren propiament pobladors d'aqueixos territoris, sino soldats mercenaris del exèrcit cartaginés que vinguéren á Hispania, desde que s'acabá 'l predomini fenici, pera defensar las factorías tyrias, amenassadas pels Turdetans, á excitació dels Helens, gent que no deixá rastre com á feros y guerrera. L'única barreja de rásas que doná una població, que prengué carta de naturalesa á las Hispanias, fou la Celtíbera, que no té mes antigüetat que la IV centúria abans de nostra Era, ocupant la Gallaecia y la Lusitania. Tots aqueixos son los pobles que ^{[8 424]197} inmigráren en la Peninsula.

~~Acabarém aquesta conversa, repetint las paraulas del il·lustradíssim arqueòlech granadí, Sr. Gómez Moreno: Qui aixecá murallas com las de Tarragona, talayots Gerona, Olérdula y Mur; talayots, navetas y circuits murats com los de Menorca y Mallorca; modelá vasos y fabricá ceramica com la de Cabrera de Mataró y Puig-Castellar, forjá espasas com la d'aqueixas estacions pre-romana [sic], no es fou un poble que viu de lo que menja, sino digne d'ajermanarse ab l'egipci, maravellós, el caldeo sumeriá, sábi y 'l grech, enamorat de tota bellesa. salvatge y atrassat, malgrat tractarse d'un periode que pot compéndre desde 3000 á 1000 anys abans de nostra Era, el entre 'l 15.000 y 6000 ab. de J.C. (segons Wells¹⁹⁸).¹⁹⁹~~

¹⁹⁵ Adolf Schulten (Elberfeld, 1870 – Erlangen, 1960). Arqueòleg i historiador. Fou, entre d'altres, catedràtic d'Història Antiga de la Universitat d'Erlangen. Va tenir una relació molt estreta amb la península Ibèrica, sobretot a causa de les seves excavacions a Numància i els seus estudis sobre Tartessos. Entre les seves obres, destaquen *Tartessos* (1922), *Avieni Ora maritima* (1922), *Masada, die Burg des Herodes und die römischen Lager* (1933) i *Historia de Numancia* (1945).

¹⁹⁶ La referència a Schulten i Tartessos està escrita al marge de la quartilla i és posterior a la data de lectura de la conferència.

¹⁹⁷ Nota en el marge de la quartilla: "Final".

¹⁹⁸ No identificat.

18 Nov^e 1905

[s.n.] Quartelles repetides.

[A]²⁰⁰ Altres dólmens de la regió lleydatana té estudiats En Lluís Marian Vidal. Citarém, com els mes ben conservats, els de Peráubai (paraula que revela 'l verdader nom del monument: "Pedra alba"); posat en lloch enlairat, dominant el curs del Noguera Pallaresa. (En part, aqueix dólmen conserva 'l túmulus, que 'l cobria). El de Perecals, al cim del Tossal d'en Castellás, dit la Cabana de la Mosquera, que diu aquell A. que es, tal vegada, el mes perfectament trevallat de tot Catalunya. El de Bescarán, (a 3 hores de la Seu d'Urgell, ~~dit~~ conegut per la Cabana del Moro. ~~La~~ El de Vallobscura, prop de Cadolla, dólmen colossal, dit la Casa Encantada.

~~En~~ L'Ampurdá y 'l Geronés, son regions riques en monuments megalítichs. Citarém el de Darnius; el del terme d'Estrada, conegut per la Llosa de la Jassa, hermós dólmen, ben construït y fort, ab la particularitat de presentar la tapa, á doble vessant, com els sepúlcrs medievals. El de Capmany, que presenta la coberta en forma convexa, á modo de cúpula, com cap mes se'n coneix. El de Solius, dit la Barraca d'en Dayna; notable aquést, per estar format de lloses planes, (pissarres esquistoses?) disposades en cercle, y acostades les unes ab les altres, no deixat espay entre élles, sols la part que 's deixá sense llosa, servint d'ingrés al cercle, ~~el~~ al qual condueix un passadís, cobert, el qual queda tancat per un gran bloc de 2 metres d'amplada. Sembla que venia tapat per un montícul de terra, ó túmulus. Crida l'esment la especial disposició d'aqueix dolmen,²⁰¹ [$\rightarrow$] per recordar el célebre círcol de Lloses, de Mycenae, de la época de la Grecia heróica, ú homérica, que 's creu fou el lloch d'enterrament dels reys de la Argolida.

No 'm proposo ~~fer~~ donar la llista dels dolmens que per tot ~~la~~ Catalunya s'han trovat, especialment, en ~~la que~~ les contrades que, en temps històrichs, s'en digué Catalunya Vella, perque la relació seria llarga: Ab tot, projectarém els de Vallgorguina y de Puig ses Lloses.²⁰²

¹⁹⁹ Nota de Casades al final de la quartilla, posterior a la data de lectura de la conferència: "Végis les Converses sobre les Hispanies ante-romanes y 'l vol. I dels Heterodoxos Espanyols". A banda de l'obra de Menéndez Pelayo, Casades es referia a les vint-i-una conferències sobre la Hispània preromana que va dictar al CEC entre el 23 de Març de 1908 i el 8 de Març de 1909.

²⁰⁰ Nota de Casades a l'inici de la quartilla: "Quartelles adjuntes a les quartelles 35 y segs. (Conversa IV)".

²⁰¹ Nota al final de la quartilla: " $\rightarrow$ al dors". Anotació superposada en color blau al text de la quartilla: "=Repetides".

²⁰² Nota en el marge de la quartilla: "Projecció".

Empró; no puch prescindir pera completar, en lo possible, la idea general que 'm proposo fer, de la existencia en els temps anteriors á la nostra historia escrita, d'una població considerable en mantes indrets de la nostra terra, d'altres estacions contemporánees als monuments megalítichs. Me refereixo als palafits, ó sia, poblacions, ó núclis poblats, en els estanys y llachs, que á les hores existirían á Catalunya. D'aqueixes estacions ne compta varies Suissa, explicable 'l fet per els grans llachs que en dita regió existeixen.

A Casa nostra 'n tenim ✕ recort á Caldas de Malavella, demostrat per les troballes de destrals de sílex y altres objectes, barrejats ab restos d'animals desapareguts, en les excavacions, profundes, que s'hán fet en les immediacions del Puig-de-les-Animes, ~~que demostran~~ revelant que existí un poblac lacustre. No seria única aquesta estació, si recordem, que Catalunya, en els comensos de la Era Quaternaria, tenia molta part de sa superfície, recoberta per les aygues, formant ayguamolls, llacunes y estanys, y que si no se'n han descobert, es per no haverse investigat les capes inferiors del humus actual, ó sia, la terra que a de conreu, de pertot.²⁰³

[→ Quartella adjunta B] Ja havém dit, que 'ls nostres remots antecessors, deguéren aixoplugar-se y cercar abrich, á les coves, ~~quan~~ en el darrer període glacial. D'aqueixes habitacions humanes, que la Naturalesa oferí al home de la ~~Era neolític~~ Edad de la Pedra, n'existeixen moltes á Catalunya, demostrant que no eran cataus de feres, sino habitats per l'home, 'ls restos de sa indústria y 'ls óssos que utilisaren, xuclant el moll pera alimentarse, ~~ó fent y tot pera~~ ferne les éynes que necessitava. Entre aqueixes coves d'habitació, se senyala, com la mes explorada, la Cova del Tabac, en la part alta de la serra de Montroig, no molt lluny de Camarassa, la qual conté dues càmbrs, haventshi trovat pedres de molí, petxines pera adornarse, collarets, brassalets, pérles, petits dischs, com botons, de pedra, ~~ete~~ sílex tallats, punxons, burils etc. d'ós; fragments de terrissa, decorada etc. Si no n'hi hagués prou ab lo dit, pera demostrar la existencia del home en la Cova del Tabac, bastaria 'l descobriment de dos cránis.²⁰⁴

Altre testimoni de la gran antigüetat de la població humana en nostres encontrades, y, al ensemps, presentant indicis d'una certa ~~civilisació~~ cultura que la separava d'un estat de selvatgeisme, es el fet de la existencia de sepultures, ó enterraments, que demostran un culte, ó respecte, als morts. Al poble de les Piles, prop de Sta Coloma de Queralt, se descobrí, fa anys, ~~un pou~~ una fossa, en forma de pou, en el qual, s' hi havia un esquelet humá, rodejat de destrals y

²⁰³ Nota al final de la quartilla: "→ Quartella adjunta B". Anotació superposada en color blau al text de la quartilla: "Repetida".

²⁰⁴ Anotació superposada en color blau al text de la quartilla: "Repetida".

ganivets de pedra polida. La forma d'inhumació es anàloga á certes estacions neolítiques italianes.

D'altres estacions del període que considerém podriám fer esment; lo qual no 'ns²⁰⁵ es possible, per la manca de temps.

Ab tot; recordarém, lo descobriment de la estació arqueològica prehistòrica de Puig Castellar ó Turó del Pollo, á Sta Coloma de Gramanet. Les troballes que s'hi feren demostran que primitivament hi habitá un núcli poblat, ~~anterior á la dominació romana~~, molt important, tal vegada, dels ~~la primera edat del ferro~~ darrers temps de la era paleolítica, ó dels primers de la neolítica, mes probablement, per la terrissa que s'hi descobrí.

A Olérdula es prou coneguda la estació ~~proto-his~~ megalítica que s'hi conserva.²⁰⁶

[13 2]²⁰⁷ Catalunya es rica en monuments megalítics. Aquéstos se divideixen; en ménhirs, ó pedres dretes; conegudes, en molts indrets ab el nom de pédres fites, haventhi localitats que d'élles prénen nom. En dólmens, ó pédres arques, ó cabanes, com se sólen dir entre nosaltres, ~~que sas~~ per rahó de la disposició que presentan. Son formades per grans lloses, ~~e~~ ó grossos códols, ~~disposats~~ ó quals pedres son de considerable mida, ~~que~~ formant com una cáixa, es dir: un doble rengle, paralél, d'aqueixes pedres, separades lo suficient per a ~~form~~ péndre la forma d'una caixa, ~~cosa que en quals~~ sostenént altres pedres ó lloses, ~~forman la~~ que fan de coberta, ó sostre, ~~y~~ venint tancats, els dos extrems, per idéntich material pétri. En son origenen [sic], aquests dólmens estavan coberts á per un montícul de terra, que prenia la forma piramidal, ~~sostinguda~~ y ~~que~~ venia sostinguda per medi de un círcol de pédres, de mes reduïdes proporcions. De vegades, precedia aquest montícul un á modo de passadís ó corredor, també fets de grosses pédres. L'objecte d'aqueixos antiquíssims monuments, era funerári, es dir, que servia pera l'enterrament d'algun personátge principal, com han demostrat les troballes de restos humans; ~~Com he dit~~ collarets fets de pedres de colors, destrals de sílex, cerámica mes ó menys grollera, ~~etc.~~ etc.

Altre monument ~~megalítich~~, es el crómlech, ~~format de~~ ó sia un gran corredor y un círcol format de grans pedres dretes. D'aquesta mena de megalites no 'n quedan, apenes, á Catalunya; essent abundants en els pobles del Nort d'Europa. En cámbi, la arqueologia pátria conta amb un altre tipus de monuments prehistòrics, desconeguts fora del lloch ahon, encara, alsan llur mole gegantina. Me refereixo á les Balears, especialment, a la illa de Menorca; com les navetes, talayots, taules, etc. etc.

²⁰⁵ Nota de Casades al final de la quartilla: "→ al dors".

²⁰⁶ Anotació superposada en color blau al text de la quartilla: "Repetida".

²⁰⁷ Nota a l'inici de la quartilla: "Era (Neolítich)".

~~Los llochs~~ Les comarques de Catalunya, on s'han trobat mes exemplars ~~del~~ ~~període Paleolítich~~ de menhirs y dólmens, son: la Marésma; el Vallés, plana de Vich, l'Ampurdá, ~~en~~ les cónques altes del Segre y dels Nogueres. Indubtablement, ~~en~~ que altres llochs existeixen ~~aqueixes~~ també monuments del període paleolítich, no prou estudiats.²⁰⁸ [→]209 De molt antich foren ~~coneguts~~ senyalats, en els documents dels primers temps de la formació de nostra nacionalitat, els monuments megalítics. Mes, com que s'ignorava lo qué eran, se'ls hi atribuí ~~orig fantàstiques~~ fantástichs orígens y objecte, suposantlos obra de Sants, de moros ó de diables. El folklore local ha recullides les llegendes que acompanyan els ~~d~~ menirs y 'ls dólmens, aquéstos darrers anomenats, com he dit, generalment, árques, y, aquells, coneguts per pedras gentils, (Vallgorguina), ó pedres fites, etc.

Altre testimoni de la existencia de l'home, en aqueix període neolítich, son les coves y abrics oberts en les roques. En aqueixes ~~primitives~~ habitacions humanes, s'han trobat els ~~origens de~~ primitius exemplars de la indústria; y, lo que es mes important, les primeres mostres de l'Art. Recordareu les pintures de la cova de Cogul, descobertes per nostre consóci – (anys ha ~~desaparegut~~ perdut per sempre) –, En Ceferí Rocafort.

El fet d'haverse vist obligat el nostre home primitiu á aixoplugarse en el cor dels rocams, demóstra que la temperatura benigna que 's disfrutá despres del primer període glacial, ~~se presentá novament~~ canviá del tot, diventse defensar de la cruésa atmosférica. A Catalunya existeixen bona cosa d'aqueixes coves, habitades en els temps prehistórichs, com ho demostran els objectes trovats en les excavacions fetes, especialment, ~~fets~~ treballats en els óssos dels animals contemporanis, y ~~ls~~ les deixalles de ~~les coves~~ lo que 'ls serví d'aliment. No tan coneguts aquestos últims, com en les estacions neolítiques del Nort d'Europa, que han sigut nomenats amb el mot, ~~koedmeddings~~ kioekkenmoeddings, que equival á lo qué enteném per escombraries.²¹⁰

[13 3] ~~Entrém en una nova faç del progrés humá. Es l'epoca del megalitisme dels monuments.~~

He dit que Catalunya es rica en monuments megalítichs, (~~ó de les grans pedres~~). Certament, ~~se pot tenir idea del nombre considerable que, s'en coneixen, esmentant les comarques á ón se conservan.~~²¹¹

La Vall de Ribes fou un dels primers llochs explorats de Catalunya, ab l'intent de cercar testimonis de la proto-historia catalana.

²⁰⁸ Nota al final de la quartilla: "→ al dors".

²⁰⁹ Nota en el marge superior de la quartilla: "28".

²¹⁰ Notes al final de la quartilla: "Projeccions. Menhirs y Dólmens", "Quartell 28/34" i "[...] quartilla 14".

²¹¹ Nota al final de la frase: "28bis".

Quan els estudis dels primitius temps de la existencia del home á nostra regió, eran, poch menys que desconeguts, dos patricis, dignes de recort perdurable, ~~senyaláren~~ Mossen Pau Parassols y 'l Sr. Joseph Mª Pagés, ~~reculliren-un~~ descobriren en dita ~~en~~contrada un bon aplech de destrals de sílex, ~~dar~~ puntes de ~~dart~~ fletxa, ganivets, etc. treballat tot en pedres dures.

Fa mes de 50 anys, que al peu de Montserrat, als Bruchs, fou trovat un l'esquelet ~~humá~~, rodejada aquesta despulla humana d'armes de pedra. A les hores, apenas cridá l'esment ~~de tan notable~~ la troballa, com tampoch se feu gran cabal dels ~~ésses~~ ossos humans que, la casualitat posá al descobert, á Vilafranca, l'any 1867.

~~Major El degut esment~~ Contrasta ab aqueixa indiferencia, 'l fet, mes modern, d'haver els sábis monjos de Montserrat, ~~acit~~ acullit en el Museu del célebre Cenóbi, l'esquelet d'un home descobert en una cova de la Santa Montanya.

Compensa, en certa manera, la lamentable indiferencia dels temps passats,²¹² [[→]] els meritíssims treballs portats á terme per el Sr. Pere Alsius, de Banyoles, ~~per a des-~~ en la ~~Cova~~ Vora gran d'en Carreras, cova que bada sa boca en el márge esquer del Serinanel, fluent del Ser, tributari del Fluviá, prop del poble de Serinyá. Fou tan notable 'l descobriment que, en altre país mes civilisat que 'l nostre, formaría época en els anys de la Antropologia. Els exemplars estudiats per aquell home tan sábi com modest, formen un verdader Museu, mes conegut á fora que no pas aquí.

Diu aquell Autor; que en la época en que l'Home primitiu que deixá á Serinyá testimonis de sa indústria, degué enginyarse per a sostenir penosament sa existencia miserable, defensantse de la rudesia del hivernás llarguíssim d'aquell període glaciari, y de la ferocitat dels feixuchs paquiderms y dels felins carnívers, que disputavan la cassa d'aquells homes, quasi inermes. Tota la encontrada en la qual, penosament, hi vivia era una ~~infecta~~ maresma, y 'ls ayguamolls, llacunes y estanys, apenas donavan lloch á que la terra surés en mitx de tantes aygues estancades.

Aixís eran á les hores, la major part de les contrades de lo que havia d'ésser Catalunya.

En les coves y báumes de les montanyes de la Garrotxa, una ~~una població~~ gent, quasi selvatge, ~~s'abi~~ s'hi aixoplugava, formant, tal vegada, 'l primer esbós ~~d'una població~~ d'un poblat. Era tan rudimentaria ~~lur~~ la industria d'aqueixa gent, que sembla desconeixia l'ús de la argila pera treballar els atuells utilíssims que ab aqueixa terra ~~se~~ podian obtenirse. Aparegué, mes tart, la cerámica, en dita localitat.²¹³

²¹² Notes al final de la quartilla: "Es repetició de lo dit abans, quartilles 8/15 y sgtes" i "→ al dors".

²¹³ Notes al final de la quartilla: "Quartella 15" i "4→29".

[15/4]²¹⁴ No obstant; els objectes recollits per l'Alsíus, demostran una gran destresa en aquells homes, per a ajudar-se en la ~~luyta~~ ~~lleu~~ ~~luyta~~ ~~penosa~~ ~~pera~~ ~~sa~~ la vida. Trevallàren el sílex pera les armes de defensa, y pera 'ls demés serveys, se valguèren de les banyes dels cérvidos, dels óssos dels corpulents bóvidos, alimentantse del moll de les ossades d'aquells animals; tambe utilisaren la fusta de les boscúries que atapahían á les hores les montanyes, emergides de les aygues primordials. Ab aqueixos materials, féren ganivets, serres, raspadors, punxons, ams, arpons, agulles, y 'ls demés atuells per a tallar, partir, ~~perforar~~ foradar, gravar y pulir el reduït material de qué disposavan; y, també, pera pescar en les llacunes y ayguamolls que arreu existian. ~~Les armes, com per~~ Els médis de defensarse dels homes y de les besties, consistian en puntes de llança, darts, punyals, ganivets, obrat tot en pedres dures, d'un modo admirable.²¹⁵

Aqueixos exemplars no pertanyen als primers períodes ~~del~~ de la Era Paleolítica, classificats, com havém dit ~~abans, pel~~ en Chelliá, Musteriá, ni Solutriá, en els quals sols la pedra tallada serví al Home d'aquells temps. Lo descobert á Serinyá pertany al darrer període de la Era, anomenat Magdaleníá, que precedí immediatament, á la Era Neolítica, ó de la pedra pulida, de la qual ~~ne~~ ~~parlarém en la vinent vetllada~~ are 'ns ocupém.

¿Qué se'n sab d'aqueixa gent primitiva, que han deixat aqueixos recorts de sa estada en la nostra terra?²¹⁶

[A/5]²¹⁷ Sembla demostrada la existencia de dos pobles, ó d'una doble corrent immigratoria, á la nostra Península en la Era Paleolítica, ó de la Pedra tallada. Una, procedent del Nort (Franch-cantábrica); l'altre del Sud, (Capsiana), en els períodes cheliá y acheliá, y, mes positivament en el musteriá, aquést com evolució del darrer.

Els pobles del paleolítich superior, (aurinyaciá, solutriá, magdaleníá), que ~~disfrutaren~~ visquèren en un temps el ~~de qual~~ clima del qual era millor que 'ls que hi havia en les [sic] períodes anteriors, s'extingueren per tot el Mediterrani (Espanya, Africa, Sicilia, Italia, fins á Egipte y á Palestina y Fenícia). Al Nort de Catalunya, la cultura franch-cantábrica hi té una filtració ~~en les terres~~ poch considerable; essent en cambi poderosa al N. d'Espanya (Astúrias, Basconia) y al S.O. de França (Dordonya-Ariege).

Del paleolítich superior, á Catalunya, son tal vegada les estacions de ~~les~~ ~~Coves~~ St Juliá de Ramis y a de Capellades, y mes probablement, de Cogul, que 's corresponen á la cultura capsiana, d'origen Nort-Africà.

²¹⁴ Nota en el marge superior de la quartilla: "29".

²¹⁵ Nota al final de la frase: "Projecció".

²¹⁶ Nota al final de la quartilla: "Quartilla 30 A 5".

²¹⁷ Nota en el marge superior de la quartilla: "30".

Manifestació del art franch-cantàbrich son les pintures de les coves, representant animals, evolucionant desde 'ls contorns sencills pintats, (aurignacians), fins á les policromíes de colors vius del Magdalení, y la evolució paralela, (de les mans pintades, aurinyacianes; els punts y 'ls signes tectiformes).

L'art capsí, al E. y S. de la Península, 's manifesta ab la representació de la figura humana, y 'ls animals que existian llavors; figurant escenes de guerra, de cassa, liturgiques, etc.

B.²¹⁸ ~~L'epipaleolítich es el període final del paleolítich en la darrera de les oscil·lacions del clima fret de darreries del quaternari, que precedeix al clima optimum, que caracterisa 'l comensament dels temps actuals, ab el qual comensa la nova edat de la pedra: El Neolítich. El cambi de temperatura y de les condicions de vida, fou seria la causa dels moviments de pobles en el període epipaleolítich. A les hores, se formaren els deserts del Sahara, de l'Arabia y del Assia, que foren habitats abans d'aqueixos cámbis.~~²¹⁹ ~~[→]²²⁰ Els pobles capsians s'extenen pel centre d'Espanya y de Portugal, y per l'E., desde la costa, s'extingueren per la vall del Ebre amunt, ó seguint els camins litorals, fins França.~~

~~Empobriment general de la vida. S'alimenta de moluschs per manca de cassa. Palets pintats, substituint les pintures de les coves. Culte dels morts. De cassadors, se fan pastors y agricultors. Es la epoca dels microlites, ó de les eynes (?) fetes de pedres petites.~~

C. Els pobles del Nord d'Àfrica: Capsians y 'ls Saharians (Camitas) = (Tipus negróides, trobats en certes estacions europees). La formació del desert de Sahara obligaria a la emigració vers Espanya del poble capsí.²²¹ A Egipte, despres de la civilització sebelienne, aixó del capsí sembla venir la dessecació y l'empobriment del país, fins á la civilització neo eneolítica, que apareix del tot formada (civilització predinàstica de l'Egipte Superior y de Nubia), que absorbeix els restes dels capsians).

Els Capsians restan intactes, á l'Àfrica Menor, á la zona montanyosa, y á Espanya. L'art rupestre africà (capsí) abunda en les roques á l'aire lliure; ~~no semblant ab el d'Europa~~. Representan animals: búfal; elefants, rinoceront, girafa, lleó, pantera, áse selvatge, bou, antílops y gaceles. etc. etc.; animals herbívoros, avuy desapareguts; indicant que la vegetació dominava, ab abundancia d'aygua.²²² ~~Les figures de bochs que tenen entre les banyes un disch~~

²¹⁸ Nota en el marge de la quartilla: "No".

²¹⁹ Notes al final de la quartilla: "→ (al dors)", "aquí" i "Fora al dors".

²²⁰ Nota en el marge de la quartilla: "No".

²²¹ Nota en el marge de la quartilla: "Egipte".

²²² Nota en el marge de la quartilla: "Egipte".

de que 'n surten un [sie] raigs, son recort d'un culte solar entre 'ls libis y dels pobles del desert, qual culte s'introduí a Egipte. Amon-Ra (boch solar ab un disc solar al qual s'enroscan dues serpents ureus).

~~La cultura sahariana es la originaria de la cultura d'Almeria. Els vasos egipcis del Fayum y de El Badari sem tenen semblansa ab els de la cultura d'Almeria. Els enterraments predinastichs tenen semblança ab el d'Almeri els Almerians de les Piles y Vilasar (foses excavades y 'l cadavre arrupit). Els pretesos dolmens africans, son sepulchres fets de lloses caixes de pedra y recoberts d'un monticul de pedres, que al desapareixer aquèstes queda 'l sepulchre.~~

[92bis] Lo que acabo de dirvos, era cert vinticinch anys enrera.²²³

~~Avuy~~ Avuy podém parlar en altre sentit, per lo que 's refereix á Catalunya especialment. ~~He fet esment Me refereixo~~ Cal fer esment de les investigacions del benemérit "Institut d'Estudis Catalans", bandejat, com cosa pecaminosa y perjudicial, del lloch d'honor que li pertocava. La causa d'aqueixa malifeta no cal recordar-vos-la...

Tal vegada, altres temps, tornarà á posar les nostres coses allí ahon les hi correspondrá...

"Non omnis moriar..."

Compensació d'aquell fet el tenim en lo que, en benefici de la verdadera cultura, está fent la insigne ~~Com~~ y sapientíssima Comunitat Benedictina del Reyal Monastir de Montserrat, fogar de tota illustració, virtut y ciencia.

La prehistoria Montserratina, – mercés als fills il·lustríssims de Sant Benet; en nostra Muntanya Santa, – s'es estudiada, y una obra mestre en aquesta disciplina, ha vista la llum, suára; y l'homo montserratensis, quals despulls han estat descobertes, y ab élles els exemplars de la industria neolítica, se conservan en el Museu d'aquella Santa Casa.

A la primitiva cultura argárica, succehí la que está representada per la anomenada dels talayots.²²⁴ Aquests monuments abundan, encara, á la illa de Menorca.

L'època d'aqueixa civilisació talayótica, se senyala com pertanyent á la fi de la Edat del bronze, – ó en la transició á la del Ferro, – es dir, del 1200 al 1000 ab. de J.C.).

Com sia que á la Peninsula res hi ha que s'assembla ~~á les típiques construccions~~ als talayots, s'afirma per un A. que en un cert moment de la avansada edat del

²²³ Nota al peu de la quartilla: "Adició llegida en una conversa en el curs de 1929-30". Casades fa referència a la conferència "Idea de la prehistòria a Catalunya", llegida el 13 de febrer de 1930 al CEC, dins del curs titulat "Història de l'Art, de l'antiguitat fins a l'època bizantina".

²²⁴ Nota al final de la frase: "Projecció 11 clixes".

Bronze la cultura de les Balears rebé la influencia de Sardenya, á la qual deu les construccions que á ~~dita~~ aquesta illa son les nuraghes.²²⁵

~~Comparats~~ Entre abdós tipos de monuments, s'hi notan evidents diferencies, mes, com sia que, ~~dintre~~ en la conca de la Mediterránea, ó en les contrades occidentals del mon antich, res no hi ha ~~res~~ que pugua compararshi, s'ha cregut que, ~~tal vegada~~, devia cercarse l'origen dels talayots en les nuraghes. D'aquest monument, tan típich, tampoch s'en sab, positivament, quin sia son origen. Alguns autors, creuhen que son obra d'un poble invasor, com tots els monuments semblants de les illes mediterrànees: Malta, Gozzo, Pantenllaria [sic] etc.

¿Quin poble fou aqueix? Se creu d'origen africá, perque á Tunis hi han construccions semblants als ~~dits palaus~~ anomenats palaus de Malta; y al Sudan, ~~hi~~ s'hi conservan uns monuments que tenen certes analogies ab les nuraghes y 'ls talayots.

Pot ésser certa aqueixa atribució, si se té en compte, que d'Àfrica, 's creu, provenen una série de fets que ~~s'expandiren~~ s'extingueren pels territoris mediterrànics en els ~~bon~~ temps prehistòrics, y dels quals [sic]²²⁶

[A]²²⁷ Els Monuments megalítics de les Balears, – per ésser únics –, durant molt temps, se'ls considerá obra d'un poble fantástich, ignorántse son origen y objecte. Els estudis moderns, y la comparació ab altres monuments, sino iguals, quelcom semblants, existents a Sardenya, y á l'Àfrica, ha estat possible ~~deduir~~ aclarir bastant el misteri que envoltava tan curioses construccions. Aquéste, segons la forma y disposició que presentan, s'anomenan, respectivament, talayots, navetes, táules etc. que projectarém.

Encara que per llur aspecte, extrany, semblá que devian pertanyer á una época molt primitiva, (dintre de la cultura dels megalits), no obstant, sembla, que no ho son tan, com els monuments ~~representant~~ que datan de la anomenada cultura d'Almeria, (de la edad del cóure y de primeries de la del bronze), que s'extingué vers Sardenya, y Sicília, y Malta. En aquest temps, afirma l'A,²²⁸ que 'ns guia, no hi havia rés á les Balears que púgui fer suposar que éran habitades, molt diferent de lo que passava á dites illes de la Mediterránea, en les quals una civilitació, relativament, avansada hi dominava. Se suposa que, á la primera part

²²⁵ Nota al final de la frase: “(projecció) 6 clíxes”.

²²⁶ Nota al final de la quartilla: “→ B”.

²²⁷ Nota a l'inici de la quartilla: “Vegis Bosch”.

²²⁸ Pere Bosch Gimpera (Barcelona, 1891 – Mèxic, 1974). Arqueòleg i polític. Fou, entre d'altres, catedràtic d'Història Antiga i Prehistòria i rector de la Universitat de Barcelona, així com conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya. Entre les seves obres, destaquen *Prehistoria catalana* (1919), *Historia de Oriente* (2 vol., 1927-1928), *Etnologia de la Península Ibérica* (1932), *El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España* (1944), *Todavía el problema de la cerámica ibérica* (1958) i *El problema indoeuropeo* (1960).

de la Edat del Bronze, es quan les Balears rebé 'ls primers habitants, procedents de Alacant, els quals portáren la llur cultura á ~~elles~~ dites illes. Els arqueòlechs anoménan argárica aytal cultura, per rahó de son origen. D'aquesta cultura, empró, no son les grutes artificials de les Balears, sino que recordan les de Sardenya y les de les illes de la Mediterranea occidental. De lo qual pot deduirse, que les repetides illes rebían, per llurs [sic] situació, les influencies del ~~Orient~~ Sardenya y d'Almeria, predominant, empro, aquéstes. [sic]²²⁹ [B]²³⁰ restan supervivencies ~~en el Sudán~~ com son certes fortaleses sudaneses, formades d'una torre circular, voltada d'un mur, que s'alsa en mitx d'altres construccions. Tal vegada l'origen de les torres ~~de guayta~~, que ~~desde~~ en la edat del ~~Bron-Cour~~ Coure existian en la costa almeriana y que en la epoca ibérica subsistian en alguns de sos poblat [sic], han de atribuirse á una influencia de l'Àfrica.

"El temps de l'apogeu dels talayots es també un temps de relació amb tot arreu. L'intercàmbi ab Espanya y Sardenya fou activíssim. Hi ha la llegenda gréga que diu, que la ciutat de Nora, ~~á Sardenya~~, fou se fundá per Norax, procedent de les Balears".²³¹ Aixó pot indicar que 'l poble baleàrich, seria una barreja d'almerians y de ~~sa~~ gent vinguda de Sardenya, y, possiblement, del N.E. de l'Àfrica Menor, (Saharians-Camites) y restes del poble primitiu capsí.

No 's concretan als talayots ó navetes, els monuments megalítics baleàrichs; hi han els anomenats táules.²³²

No podém entrar á un exámen detallat d'aqueixos exemplars ~~tan típics~~; lo qual ens portaria á donar mes extensió que la deguda á n'aquesta conferencia. Creyém, que lo que s'ha dit dels talayots pot aplicarse a les táules, si be cal distingir l'objecte respectiu d'uns y altres monuments. Els talayots se creu foren monuments funeraries [sic]; si bé, hi ha qui suposa foren torres de guayta. Les táules se diu si eran ~~llochs~~ monuments religiosos; ~~llochs~~ senyalant llocs de sacrifici. Regna molta fosca encara ~~se~~ en aquest punt de la prehistoria baleàrica.

Aquesta fosca ~~s'a~~ dura fins que á Mallorca, especialment, apareix ben clara²³³ una civilitació notable, en la qual sobre un fons arcaisant indígena, se superposen importacions cartagineses, hel·lenístiques y romanes, que comensá vers els sigle [sic] III y II ab de J.C. A Eivissa, els notabilíssims descobriments, ~~fets~~ de fa pocs anys á dita illa, d'una ~~civilitació~~ colonisació cartaginesa, es del sigle VI ab de J.C. (~~No pertany el ocuparnos en, ara~~)

²²⁹ Nota al final de la quartilla: "al dors →".

²³⁰ Nota en el marge de la quartilla: "Monuments Balearichs B".

²³¹ Cita no literal de Pere Bosch Gimpera, *Etnologia de la Península Ibèrica*, Barcelona, 1932, p. 197.

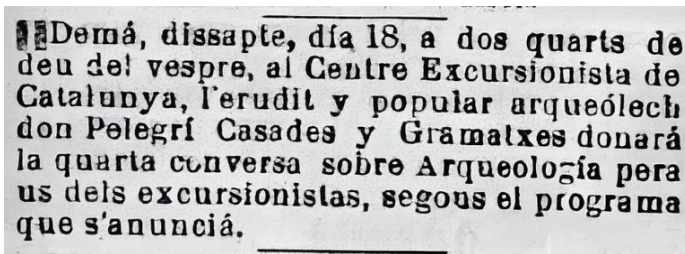
²³² Nota al final de la frase: "(Projecció) 3 elixes".

²³³ Nota al final de la quartilla: "→ al dors".

Mes, aquests temps no pertanyen al període que fem objecte de nostre estudi: Com á mot final, se pot afirmar que 'ls balears dels talayots, com á població, fou gent semi-selvatge, en sos remots orígens, essent sos descendents, sense barreja d'altra gent, els balears dels temps històrics. Aquèsts conservàren, fins en época ja abansada, les tradicions ~~mes~~ antigues, ~~donant~~ Donant [sic] á totes les obres un arcaisme, que ha fet creure á alguns Autors, que á Mallorca hi hagué una cultura ~~proe~~ importada pels grechs de la epoca crética-micénica, y d'aqueixa allunyada época s'han atribuït els caps de braus trovats á Costig y les colometes de ferro ó de bronze posades damunt d'una virolla;²³⁴ comparantles ab exemplars genuïnament micénichs, é de la Grecia arcaica, ó del període Egeu. Está en lo possible, que á les Balears hi existí, durant molt temps, una supervivència de cultes ó ritus, tal vegada, d'origen egeu, entrats al nostre Mediterrani, á la fi ~~del Bronze~~ de la Edat del Bronze, abans de la aparició dels Fenicis, especialment á Sardenya, y que 'ls balearichs reberen d'aqueixa illa, per les relacions que existían entre abdues illes, ~~en la Edat~~ com s'ha dit abans.

Encara que no sia de la regió catalana-baleàrica, presentaré, en projecció, un monument que pertany á la época del megalitisme á la península.²³⁵

Annex: La conferència a la premsa de l'època

Anunci de la conferència (La Veu de Catalunya, 17/11/1905, p. 2)

²³⁴ Nota al final de la frase: "Projecció".

²³⁵ Nota al final de la quartilla: "Projecció Cova de Menga Quartella C".

Centre Excursionista de Catalunya.— En la IV Conversa sobre Arqueologia pera els excursionistes, que donà don Pelegrí Casades y Gramatxes, el dia 18 dels corrents, s'ocupà de la Pre-història de Catalunya y de les illes Balears.

Comensà exposant que si bé poques regions de la Península son tan riques en cròniques y treballs de caràcter històric com nostra patria, no podia dirse lo mateix referent a estudis prehistòrics, per quant si bé alguna cosa s'es feta en aquell sentit, empró manca molt encara pera donar per completa y sistematizada aquesta part de la Arqueologia entre nosaltres.

Parlà'l conferenciant de les rasses primitives que immigraren en nostra terra, fent en ella més o menys llarga estada, y els recorts que deixaren, segons les troballes que han sigut fetes pels arqueòlegs catalans a partir de la segona meitat de la passada centuria, figurant en lloch preferent, entre les estacions prehistòriques explorades, la de Serinyà, del període paleolítich, estudiada per don Pere Aisius, coneguda per la «Bora Gran d'en Carreras».

S'ocupà després el senyor Casades de la època neolítica a Catalunya, fent especial esment del caràcter que presenta la proto-històrica en nostre país y dels exemplars de pedra pulida que arreu s'han trobat.

Estudià en aqueix període's monuments megalítics de qu'es té noticia, especialment els dòlmens, o pedres *arques*, com desde'l sigle X s'han anomenat a Catalunya, segons els documents, y ha conegut sempre'l nostre poble ab dit nom, tenint-los, com realment son, per sepultures primitives.

Citá'ls de Vilassar, Vallgorguina, Romanýá, Serinyà y altres existents en les comarques empordanesa y lleidatana, estudiats per don Lluís Marián Vidal; donant després compte dels menhirs, o pedres dretes, que s'alsen en molts indrets de nostra patria, y ocupantse també dels palafits de Caldes de Malavella y de les coves, en les quals s'han trobat testimonis de la existencia y industria del home primitiu; fent especial menció de les Coves del Tabuc y de les Piles, y acabant aquesta part de la conferencia, ocupantse de les notabilíssimes estacions arqueològiques de Puig-Castellar, ara de poch explorades per don Ferrán de Segarra y de Cabrera de Mataró, que donà a conèixer don Joan Rubio de la Serra.

Dedicá'l senyor Casades la darrera part de la proto-història catalana a les muralles ciclòpees de Tarragona, de Girona y de Mur y a la població primitiva d'Olièrdola, que fa molts anys estudià l'insigne Milà y Fontanals.

Passà després a ocuparse, en la segona part de sa conversa, dels monuments primitius de les illes Balears, que formen un aplech interessantíssim de construccions prehistòriques, com en cap més lloch del món se'n troban. Si bé's *nurhagas* de la Sardenya hi tenen una llunyana semblansa. Tals son les naus o naquetes de Menorca y els talayots y les *taules* o altars dels gentils mallorquins.

Tractá'l senyor Casades de cercar son origen al poble que vestí tan extraordinaries construccions y el destí que tenien, y pera obtenir alguna llum sobre aqueixa qüestió arqueològica, explicá'ls diferents pobles que en la antiguitat visitaren o bé ocuparen les illes y costes de la nostra mar, y conceptuà que, tal vegada, foren degudes als fenicis les construccions baleariques, inspirades en la arquitectura egípcia que aqueix poble imitá y expandí entre's pobles primitius de tota la conca del Mediterrà.

Resum de la conferència (La Veu de Catalunya 29/11/1905, p. 2)

Dia 18. Conversa IV. — Pre-historia de Catalunya. — Períodes paleolítich y neolítich. — Estacions explorades (Serinyà, Cabrera de Mataró, Badalona, etc.). — Monuments megalítichs (petres fites, arque, etc.). — Muralls ciclòpees (Tarragona, Girona, Olèrdula, Mur, etc.). — Exemplars arqueològichs descoberts. — Races primitives.

Pre-historia de les Balears. — Estudi dels monuments megalítichs. — Talayots, navetes y coves. — Estacions explorades. — Exemplars de l'edat del bronze (Costig, etc.). — Consideracions generals.

Resum de la conferència (Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya 131 (1905), p. 382).

Figures

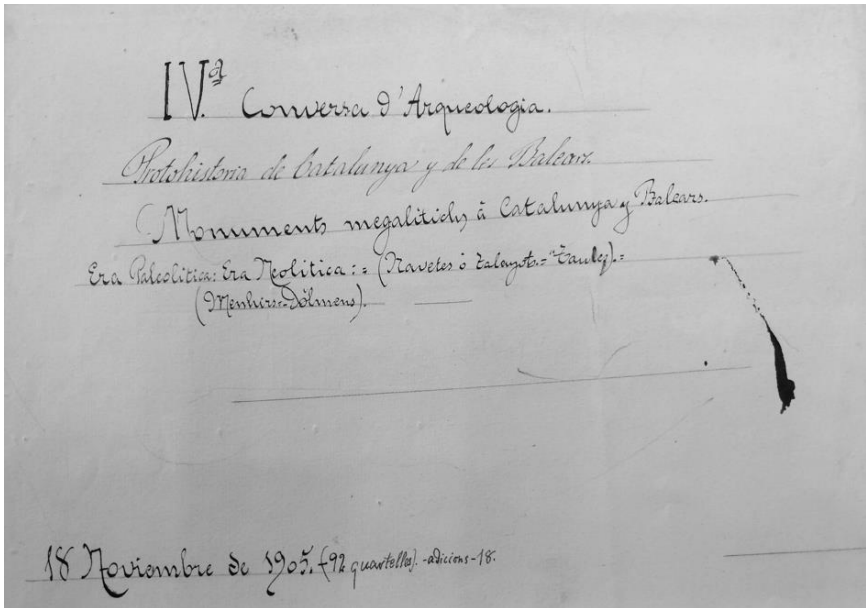

Fig. 1. Portada del plec que conté el manuscrit de la conferència